

Frederik Buylaert, Jelle De Rock, Jan Dumolyn & Ingrid Geelen

De Poortersloge van Brugge: een sociale en culturele geschiedenis van een uniek laatmiddeleeuws gebouw¹

Binnen het relatief goed bewaarde laatmiddeleeuwse stedelijke landschap van Brugge, handelsmetropool van de Noordzeeruimte, valt één gebouw met polygonale traptoren sterk op door zijn specificiteit, ook al staat het er vandaag in een sterk gerestaureerde vorm uit 1898-1911. We hebben het over de zogenaamde *Poortersloge*, in het Frans gekend onder de benaming *Loge des bourgeois*, een gotische constructie in natuursteen. De bouw van de Poortersloge, te midden van de commerciële zone van de stad, moet rond het jaar 1400 begonnen zijn. De voornaamste functie van het gebouw was te dienen als ruimte voor de socio-culturele activiteiten van de stedelijke commerciële elite. De archiefbronnen spreken van de *Loge*, *Looge*, *Loodge*, *Loodse*, *Poortserlogie* of *Poortersloge*. In de stadsrekening van 1409-1410 werd het gebouw ook eenmaal de *Vlaemingenloge* genoemd, maar deze benaming raakte duidelijk snel in onbruik.² Binnen de laatmiddeleeuwse Nederlandse stedelijke architectuur vormt een gebouw als de Brugse Poortersloge op architecturaal, naamkundig en functioneel vlak een bijzonderheid. We zullen aantonen dat binnen het kosmopolitische Brugge de voornaamste inspiratiebronnen voor deze opmerkelijke constructie

¹ Dit artikel is het resultaat van een interdisciplinaire samenwerking in het kader van het federale interuniversitaire IUAP-programma 7/26 'City and Society in the Low Countries, 1200-1850' o.l.v. Marc Boone en Anne-Laure Van Bruaene (UGent). Jan Dumolyn (UGent) verzorgde de algemene coördinatie en de politiek- en economisch-historische paragrafen, Frederik Buylaert (VUB) de sociaal-historische delen, Jelle De Rock (UGent) de iconografische en internationaal-comparatieve analyse en Ingrid Geelen (KIK) het onderzoek van de bouwsculpturen en de status quaestionis van de bouwgeschiedenis. We betuigen onze dank aan Luc Devliegher en Noël Geirnaert die ons begeleidden bij een bezoek ter plaatse en André Vandewalle voor zijn opmerkingen. Een kortere Franse versie van deze tekst is ook ter perse in het *Revue du Nord*.

² T. DE MEESTER, 'De ontstaansgeschiedenis van de Brugse Poortersloge', in: *Brugs Ommeland*, 53 (2013), p. 32-54.

dan ook uitheems waren. Het betreft met name bepaalde varianten van de Italiaanse *loggia*, de Iberische *lonja*, de typisch hanseatische *Artushof* en in zekere mate ook de Engelse *guildhalls*. Dat buitengewone en vrij exotische karakter van het gebouw werd ook onderkend door de tijdgenoten, aangezien de Poortersloge al snel, zo leren ons de bewaarde afbeeldingen van het gebouw, als een van de voornaamste *landmarks* van de stad Brugge werd beschouwd.

In de loop der eeuwen heeft de Poortersloge onderdak geboden aan tal van activiteiten, instellingen en verenigingen die doorgaans in de lijn bleven liggen van de cultureel-artistieke, recreatieve en commerciële functie die het gebouw van in den beginne vervulde. Zo oefende tijdens de zestiende eeuw de schermergilde van Michiel op de benedenverdieping. En zeker vanaf 1637 (en misschien al vanaf 1590) vergaderde ook de rederijkerskamer van de H.-Geest in de Poortersloge. In de zeventiende en achttiende eeuw bleef de loge functioneren als het lokaal van de rederijkerskamer van de H.-Geest, en ook enkele decennia van de tot Kamer van Koophandel omgevormde makelaarsgilde. Van 1720 tot 1890 huisde de Academie voor Schone Kunsten in het gebouw, en vanaf 1912 tot 2012 was het Rijksarchief te Brugge er gevestigd.³

EEN STATUS QUAESTIONIS VAN DE BOUWGESCHIEDENIS

Volgens de overgeleverde vijftiende- en zestiende-eeuwse afbeeldingen typeerde de Poortersloge zich aanvankelijk door over de bouwlagen heen lopende vensternissen die op de bovenverdieping geflankeerd werden door beeldnissen met kraagstenen en pinakelvormige baldakijnen. De voorgevel had vijf traveeën, de oostgevel grenzende aan de vroegere Sint-Jansbrug telde er drie. Hier leunde tegen het souterrain het huisje van de ‘pijnders’ (havenarbeiders) aan.⁴ Langs de Reie werd het verticaliserende effect

3 M. VANDERMAESEN, B. SOENS & A. DE BOCK, *Van Poortersloge tot Rijksarchief. Een gebouw met inhoud te Brugge (15de eeuw-1995)*, Brussel, 1995.

4 A. VANDEWALLE, *De arbeidersofficiën van Brugge ca. 1440-ca. 1670. Een institutionele studie met economische en sociale aspecten*, onuitgegeven doctoraatsverhandeling, Leuven, 1983, p. 247-248, 286 en n. 92.

van de geledingen benadrukt door de imposant oprijzende, polygonale traptoren die bovenop haar slanke spits een Sint-Joris met de draak torste. Rondom het gebouw liep boven de kroonlijst een opengewerkte balustrade en over het dak een vorstkam.⁵

Hoewel de architectuur momenteel grotendeels aan deze beschrijving beantwoordt, vertoont ze duidelijke sporen van een bewogen bouwgeschiedenis. Tot het midden van de achttiende eeuw behield het natuurstenen hoekpand ondanks alle functie-wijzigingen haar gotische aanblik. De brand die de Poortersloge in 1755 trof, waarvan de reikwijdte moeilijk in te schatten is, betekende het startpunt van een eerste reeks verbouwingen. In de voorgevel gingen de vensteropeningen op de begane grond dicht. De ingang verhuisde en kreeg een monumentaal, arduinen portaal in rococostijl. Het chronogram in de cartouche tussen de Ionische pilasters verwijst naar de wederopbouw.⁶ Schenkers die deelden in de herstellingswerken werden vereerd met de integratie van hun blaozen in de nieuw gewelfde, grote zaal. Misschien was het ook in deze periode dat men het dak vernieuwde en de openwerkte balustrade wegnam. Dat valt althans af te leiden uit een lavistekening van Serafijn Vermote uit 1813.⁷ In 1788 werd de gracieuze torenspits vervangen door een ingesnoerd tentdak, bekostigd door de verkoop van afbraakmateriaal.⁸

De uit haar voegen barstende Academie voor Schone Kunsten, die zich intussen in het gebouw had gevestigd, noopte tot een grootschalige uitbreiding. Na de overwelling van de Kraanrei was er voldoende plaats om de oostgevel te verlengen. Onder leiding van architect Joseph-François Van Gierdegom werd de bestaande

5 L. DEVLIEGHER, *De huizen te Brugge* (Kunstpatrimonium van West-Vlaanderen, 2-3), Tielt-Amsterdam, 1975², p. 5-8; M. RYCKAERT, *Brugge. Historische stedenatlas van België*, Brussel, 1991, p. 164-165; S. GILTÉ & A. VANWALLEGHEM, *Inventaris van het cultuurbezit in België, Architectuur, Stad Brugge, Oudste Kern, Bouwen door de eeuwen heen in Vlaanderen 18NA, Noord*, Brussel-Turnhout, 1999, p. 7-9; L. SNAUWAERT & L. DEVLIEGHER, *Gids voor architectuur in Brugge*, Tielt, 2002, p. 31-32.

6 P. RONSE, *De Poortersloge te Brugge*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling Universiteit Gent, 1985, p. 49.

7 VANDERMAESEN, SOENS & DE BOCK, *Van Poortersloge*, p. 24 (afb. 25).

8 RONSE, *De Poortersloge*, p. 52.

smalle gevel met zes traveeën verbreed en verrees een volledig nieuwe zuidgevel van drie traveeën breed.⁹ In twee bouwfases en met een onderbreking van tien jaar vonden de werken plaats tussen 1805 en 1825. Het uitzicht veranderde in een overwegend neoclassicistisch bouwwerk met een symmetrische lijstgevel en een centrale bordestrap naar de toegangsdeur. Het puntdak maakte plaats voor een zadeldak dat de volledige vleugel van oost naar west overkoepelde, zonder dakkapellen of balustrade. Oude foto's en lithografieën tonen geen kruiskozijnen meer, maar empirevensters. Op de bovenverdieping verdwenen het maaswerk in de vensters en de pinakelvormige baldakijnen.¹⁰ De beeldnissen, de kraagstenen en het blind maaswerk tussen de twee bouwlagen werden wel naar de nieuwbouw gekopieerd. De latere plannen van de bekende Brugse stadsarchitect Louis Delacenserie illustreren hoe radicaal ook het interieur wijzigde."

Een paar jaar na de herstellingswerken aan de toren breidde de Poortersloge uit naar de woningen '*den Slyncker Keyser*' en '*t Witte Cruyce*' (huis Cottem) in de Academiestraat. Door de aanpalende gevel in 1854-1855 volledig te herbouwen naar de stijl van de bestaande vijftiende-eeuwse façade ontstonden er twee extra traveeën. Minstens twee gevelbeelden en een nieuwe opengewerkte balustrade verfraaiden verder de noordgevel.¹² Tijdens de tweede helft van de negentiende eeuw vormde de Poortersloge vervolgens een notoir onderwerp binnen het toenmalige debat rond de neogotiek. In het kader van een verlangen naar de 'authentieke' gotische architectuur oogstten de toevoegingen van Van Gierdegom felle kritiek en groeide het plan om alle afwijkende stijlelementen te verwijderen. Intussen vereiste het toeneemende verval van het gebouw gedurig aanpassingen en reparaties. In 1863 werd het dak gedeeltelijk met glas opengewerkt om de

9 VANDERMAESEN, SOENS & DE BOCK, *Van Poortersloge*, p. 24 (afb. 26).

10 Beeldbank Brugge: foto van lithografie uit 1850 (BRUGGE, *Stadsarchief* [verder SAB], inv. FO/A02788); foto van Alberic Goethals uit 1863 (SAB, inv. GM/66/16).

11 DEVLIEGHER, *De huizen*, p. 7; VANDERMAESEN, SOENS & DE BOCK, *Van Poortersloge*, p. 21 (afbn. 21-22), 23 (afb. 24).

12 A. DUCLOS, *Bruges en trois jours*, Brugge, 1883, p. 132-133; RONSE, *De Poortersloge*, p. 77-80.

Afbeelding 1: De tijdelijk met decoratiemateriaal opgetooid Poortersloge, augustus 1878, collodium glasnegatief, Brussel, KIK-IRPA (© KIK-IRPA).

museumzaal beter te verlichten, de ramen en het parement ondergingen de nodige vernieuwingen. Delacenserie was vanaf 1875 belast met de opstelling van een restauratieproject.¹³ Gedurende enkele dagen ensceeneerde hij zijn eerste voorstel op spectaculaire wijze, meer bepaald in augustus 1878 bij de inhuldiging van het nieuwe Jan Van Eyckbeeld door koning Leopold II. Een foto die later als prentbriefkaart werd verspreid, toont een met decoratiemateriaal opgetooide Poortersloge en illustreert tot wat het toenmalige restauratieproject had kunnen leiden (Afbeelding 1).¹⁴ Pinakelvormige baldakijnen, een kroonlijst met waterspuwers, een opengewerkte balustrade, drie dakkapellen en een vorstkam, integraal in neogotische stijl en op ware grootte vulden de negen traveeën van de oostgevel aan. De drie meest oostelijke traveeën kregen zelfs opnieuw een puntdak. Imitaties van kruiskozijnen met ramen van glas in lood werden voor de gammele empirevensters geplaatst en met neogotisch maaswerk vervolledigd. De façade zag er uit alsof ze volledig in natuursteen was opgetrokken. Dit voorstel kwam echter nooit tot uitvoering. Het duurde nog jaren van plannen, voorbereiden en onderhandelen vooraleer de verschillende partijen een consensus over de restauratie bereikten. Tot 1899 onderging de Loge geen ingrijpende wijzigingen. Toen Delacenserie het gebouw in 1897 optekende, zag het er nog grotendeels uit zoals Van Gierdegom het had opgeleverd en zoals het te zien is op een foto van rond 1880.¹⁵

Vanaf 1898 startte uiteindelijk de historiserende reconstructie van de Poortersloge. Delacenserie maakte het allemaal niet meer

13 Over Delacenserie zie L. DEVLIEGHER, 'Censerie, Louis de la, architect', *Nationaal Biografisch Woordenboek*, dl. 1, Brussel, 1964, k. 308-309; L. VERPOEST, 'dela Censerie, Louis', in A. VAN LOO & F. STRAUVEN (red.), *Repertorium van de architectuur in België van 1830 tot heden*, Antwerpen, 2003, p. 244-245; en de recente tentoonstellingscatalogus *De uitvinding van Brugge: de stad van Delacenserie*, Brugge, 2009 (bespreking door L. DEVLIEGHER, 'L. Delacenserie uitvinder?', in: *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge*, 146 (2009), p. 387-390).

14 Het collodium glasnegatief wordt bewaard in het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium te Brussel en is te raadplegen op balat.kikirpa.be (cliché A124492).

15 VANDERMAESEN, SOENS & DE BOCK, *Van Poortersloge*, p. 22 (afb. 23); balat.kikirpa.be (cliché B198833).

mee en werd voor de afwerking van de zuidgevel en de aangrenzende huizen opgevolgd door Jozef Viérin. De controverse rond de gevelbeelden resulteerde in 1924 in de opstelling van zestien beeldhouwwerken van Brugse illustere personen. In tegenstelling tot het interieur veranderde er sindsdien niets wezenlijk aan de buitenzijde, zodat het complex nauwelijks lijkt af te wijken van de uitgevoerde plannen van Delacenserie.¹⁶ Nu sinds enige tijd het Rijksarchief Brugge het gebouw heeft verlaten zullen de toekomstige herbestemming en restauratie ongetwijfeld een nieuwe polemiek aanwakkeren. Onze collectieve bijdrage tot de geschiedenis van dit unieke en fascinerende gebouw kan hierbij wellicht enige wetenschappelijke ondersteuning bieden. We zullen aantonen dat de Poortersloge één van de meest bijzondere gebouwen uit het laatmiddeleeuwse stedelijke landschap van de Nederlanden vormt en dat met de bestemming ervan dus niet lichtvaardig mag worden omgesprongen.

DE BOUWSCULPTUUR VAN DE POORTERSLOGE

Eerst en vooral is er de vaststelling dat de bouwers van de Poortersloge wilden dat het gebouw een belangrijk ideologisch programma uitdroeg in de vorm van stenen beelden. Bij de bouw van de Poortersloge waren in de bovenverdieping gevelnissen met pinakelvormige baldakijnen en kraagstenen voorzien, bestemd voor veertien beelden. Als inspiratiebron fungeerde misschien de innovatieve beeldenreeks van het Brugse stadhuis. Tijdens de bouw van de Poortersloge omstreeks 1400 stonden er zeker al tien beelden in de stadhuisgevel: een Onze-Lieve-Vrouw, Boudewijn met de IJzeren arm, profeten en een *Maria Boodschap*. Ze werden later aangevuld door levensgrote voorstellingen van de eerste graven en gravinnen van Vlaanderen, de Bourgondische hertogen en de Habsburgse vorsten. Ook in andere steden werden bestuursgebouwen in het begin van de vijftiende eeuw uitgerust met representatieve beeldenreeksen. Voor de gevel van het nieuwe Mechelse schepenhuis maakte de ver-

16 In opdracht van de Regie der Gebouwen werd de gevel in 1984 gereinigd en geconserveerd, zie VANDERMAESEN, SOENS & DE BOCK, *Van Poortersloge*, p. 31-36.

maarde André Beauneveu in 1374 een Mariabeeld, twee engelen en nog vijf andere niet nader genoemde beelden.¹⁷ Vier apostelen flankerden het Mariabeeld in de façade van de Rijselse stadshalle.¹⁸ In de beeldnissen van het nieuwe Kortrijkse stadhuis werd in 1420 een Onze-Lieve-Vrouwebeeld opgericht, enige tijd later gevolgd door een H.-Paulus en drie profetenbeelden.¹⁹ In het belfort van Dendermonde kwamen in 1377 ‘*ij tabernaklen ... omme beelden in te stellene*’, maar nergens verneemt men of deze beelden er effectief kwamen.²⁰ Loyset Liédet illustreerde in de Kroniek van Jean Froissart het oude schepenhuis van Oudenaarde met vier beelden tussen de ramen.²¹

Gewelbeelden functioneerden als krachtige emblemen en hadden soms een invloed op het publieke denken. De dynastieke reeks van het Brugse stadhuis reflecteerde een gemeenschappelijk roemrijk verleden en vertegenwoordigde de trouw van het stadsbestuur aan de grafelijke dynastie.²² Kunst en politiek kregen hier op een monumentale wijze gestalte. Beeldhouwkunst gaf mee vorm aan de openbare ruimte. Onze-Lieve-Vrouwebeelden bekroonden doorgaans de portalen van bestuursgebouwen,

- 17 V. HERMANS, ‘Ancienne Maison Echevinale ou Vieux Palais’, in: *Bulletin du Cercle Archéologique, littéraire et artistique de Malines*, 12 (1902), p. 19, 22, 24; D. ROGGEN, ‘Het beeldhouwwerk van het Mechelsche Schepenhuis’, in: *Gentse Bijdragen tot de Kunstgeschiedenis*, 3 (1936), p. 86-90; S. NASH, ‘No Equal in Any Land’. André Beauneveu. Artist to the courts of France and Flanders [Brugge 14 sept.-6 jan. 2008], Brugge-Londen, 2007, p. 31.
- 18 J. HOUDOY, *La Halle échevinale de la ville de Lille, 1235-1664*, Parijs-Lille, 1870, p. 12-13, 52; H. OURSEL, ‘Remarques sur la sculpture dans le Nord de la France à la fin du Moyen-Âge’, in: *Actes des Journées internationales Claus Sluter* (septembre 1990), Dijon, 1992, p. 234.
- 19 P. DEBRABANDERE, ‘De geschiedenis van de beeldhouwkunst te Kortrijk’, in: *De Leiegouw*, 3 (1968), p. 23; Ph. DESPRIET, 2000 jaar Kortrijk. *Topografische atlas, van ambachtelijke Romeinse nederzetting tot moderne stad*, Kortrijk, 1990, p. 280.
- 20 BRUSSEL, *Algemeen Rijksarchief*, Rekenkamers 37973 (Stadsrekeningen Dendermonde), 1377-1378, f. 23r.
- 21 PARIJS, *Bibliothèque Nationale*, Mss. fr., 2644 (kroniek van Jean Froissart, vervaardigd te Brugge, ca. 1475), f. 85r (raadpleegbaar op: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8438605h/f197.image.r=froissart.langEN>)
- 22 S. KÖHL, ‘Princely Architecture: Town Halls in the Burgundian Netherlands’, in: W. BLOCKMANS, T.-H. BORCHERT, N. GABRIÉLS, J. OOSTERMAN & A. VAN OOSTERWIJK (red.), *Staging the Court of Burgundy. Proceedings of the Conference ‘The Splendour of Burgundy*’, Londen-Turnhout, 2013, p. 194.

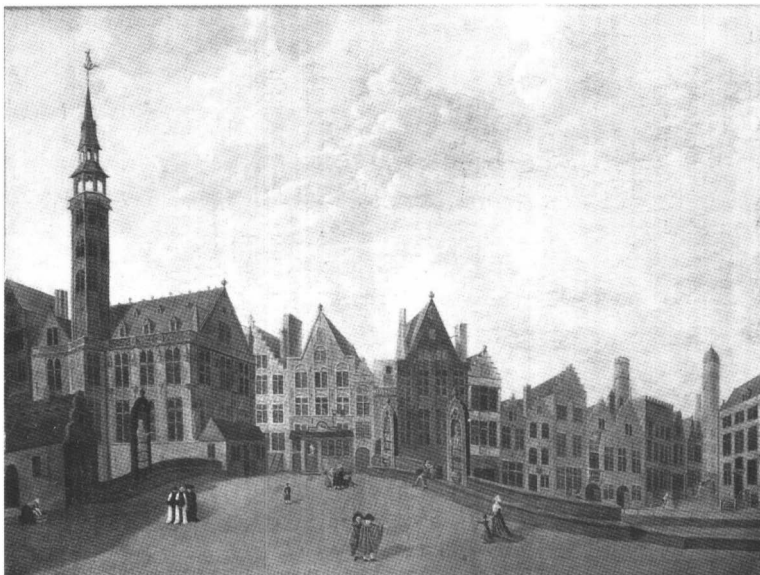
heiligen- en profetenbeelden in stadspoorten, op pleinen en bruggen boden de stadsbevolking morele houvast, terwijl kraagstenen met scènes uit de Bijbel of uit het dagelijkse leven in menige muur waren verwerkt. Een luxueuze architectuur met een opvallende buitenversiering bezorgde de bouwheer een prestigieus imago. In de natuurstenen gevels van sommige gilde- en ambachtshuizen en de panden van de vreemde naties, zoals de Genuese loge (ca. 1400) lieten zich rijkdom en eerezucht aflezen. Met een passende gevelornamentiek, vergulde spitsen of *ap-pelle*, wapenschilden, wimpels en windijzers werden deze luis-terrijke gebouwen tot imponerende visitekaartjes verheven. De Poortersloge zou met haar uitgebreide beeldenreeks heel wat andere panden overtroeven, ware het niet dat het ambitieuze opzet nooit werd uitgevoerd. Op een pentekening uit het derde kwart van de zestiende eeuw wordt de Noordgevel van de Loge zonder beelden afgebeeld (Afbeelding 16).²³ Op het stadsplan van Marcus Gerardus staan wel baldakijnen en kraagstenen aangegeven, maar de gevelnissen zijn leeg.²⁴ In de zuidgevel op *De Zeven Wonderen van Brugge* (Pieter I Claeissens, 1550-1560, Begijnhof Ten Wijngaerde Brugge) (Afbeelding 17) komen evenmin beelden voor. Ook in de achttiende eeuw blijkt dit nog het geval te zijn, afgaande op Sanderus' illustratie in *Verheerlykt Vlaendre* (1735) of de stadsgezichten met het *Zicht op de Spiegelrei en de Poortersloge* (ca. 1750, Begijnhof Ten Wijngaerde Brugge) (Afbeelding 2) en *De Spiegelrei in Brugge* van Pieter Ledoulx (18de eeuw, Groeningemuseum Brugge).

De eerste beelden werden uiteindelijk pas in 1855-1860 geïnstalleerd.²⁵ Ze werden in 1924 alweer vervangen en aangevuld door voorstellingen van illustere Bruggelingen. Dat het aanvankelijke opzet nooit werd gerealiseerd is mogelijk te verklaren door de hoge kostprijs. Waarschijnlijk was het ook om die reden dat de gevelversiering van het Brugse stadhuis slechts

23 VANDERMAESEN, SOENS & DE BOCK, *Van Poortersloge*, p. 17, afb. 14.

24 M. GERARDUS, *Brugae Flandrorum Urbs*, 1562 (BRUGGE, Groeningemuseum).

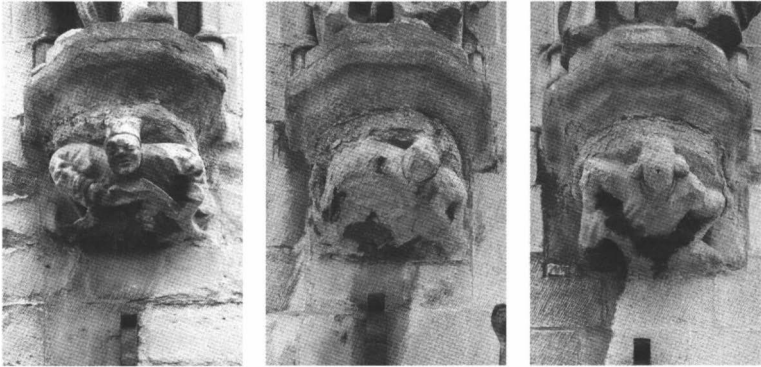
25 Geleverd door Hendrik Pickery in 1859, zie RONSE, *De Poortersloge*, p. 80; VANDERMAESEN, SOENS & DE BOCK, *Van Poortersloge*, p. 26.

Afbeelding 2: Anoniem, *Zicht op de Spiegelrei en de Poortersloge*, ca. 1750, olieverf op doek, Begijnhof Ten Wijngaerde, Brugge (© KIK-IRPA).

traag en met lange tussenpozen tot stand kwam. In 1423-1424 betaalde men voor twee baldakijnen en vier stenen gevelbeelden 18 pond groten aan Colarde de Cats. De kostprijs van de acht gevelbeelden die in 1434 door Jacob van Oost, Gerard Mettertee en Jan van Cutseghem gekapt werden en waarvan er zes door Van Eyck werden gepolychromeerd liep op tot 5 pond groten en 10 schellingen het stuk (of het equivalent van 123 daglonen van een Brugse meester-metselaar). Voor de polychromie kwam er nog eens 5 pond groten per beeld bij. Het is best mogelijk dat dergelijke bedragen onoverkomelijk waren voor de bouwheer van de Poortersloge. Zoals verder uitgebreider zal worden uiteengezet moest de stad trouwens al relatief snel geld investeren in het onderhoud van het pand.²⁶ Financiële moeilijkheden gaven trou-

²⁶ DE MEESTER, 'De ontstaansgeschiedenis', p. 51-52.

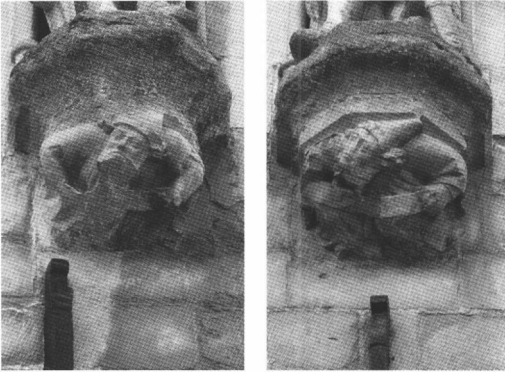

Afbeeldingen 3-5: Poortersloge, noordgevel, kraagstenen met monnik en twee geestelijken (?), ca. 1400 (© KIK-IRPA).

wens ook in andere steden aanleiding om oorspronkelijke plannen niet of slechts lange tijd nadien uit te voeren. Ontwerper Keldermans voorzag in 1519-1520 voor het nieuwe Gentse stadhuis ook gravenbeelden, maar de nissen bleven tot in de negentiende eeuw leeg.²⁷

In tegenstelling tot de gevelbeelden werden de kraagstenen van de Poortersloge wel van bij aanvang gerealiseerd. Drie geïrodeerde figuren in de noordgevel stammen nog uit de vroege vijftiende eeuw (Afbeeldingen 3-5). Een monnik en twee geestelijken - zo lijkt het althans - ontplooiden waarschijnlijk elk een schriftrol, al is er slechts één degelijk bewaard. Typisch vijftiende-eeuws zijn ook de twee gebeeldhouwde profeten in de oostgevel, weergegeven in vloeiende gewaden en met golvende tekstbanden (Afbeeldingen 6-7). De beweeglijke figuren werden knap en met oog voor detail uitgesneden. Voorstellingen met profeten, en bij uitbreiding

27 Ch. PIOT, 'Des statues à placer dans les niches des façades de nos anciens hôtels de ville', in: *Bulletin de la Commission Royale d'Art et d'Archéologie*, 34 (1895), p. 114-118; F. VAN TYGHEM, *Het stadhuis van Gent: voorgeschiedenis, bouwgeschiedenis, veranderingswerken, restauraties, beschrijving, stijlanalyse* (Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Schone Kunsten, 31), 2 vol., Brussel, 1978, p. 257.

Afbeeldingen 6-7: Poortersloge, oostgevel, kraagstenen met profeten, ca. 1400 (© KIK-IRPA).

engelen en monniken, met een banderol of boek, waren in de periode rond 1400 wijdverbreid. Door hun verbondenheid met de oude wereld van vòòr Christus' komst vervulden profeten een visionaire rol en fungeerden ze als medium tussen God en mens. Ze waren tijdloze rolmodellen die instrueerden en troostten met het doorgeven van wijsheid en ethische waarden. Eigentijdse voorbeelden bevinden zich onder meer in het Brugse stadhuis, de Genuese Loge, de Kruispoort en de Schoenmakerskapel van de Sint-Salvatorskathedraal.

De figuren in de Poortersloge alterneren met goed bewaarde en identiek gesculpteerde kraagstenen met bladmotief, die waarschijnlijk geplaatst werden tijdens de omvangrijke verbouwing in 1805-1825. Toen werd de oostgevel onder leiding van architect Joseph-François van Gierdegom met zes traveeën uitgebreid. Moderne kraagstenen dienden om de nieuwe façade met de oude te laten harmoniëren. Steenhouwer Guillelmus Waes kreeg 300 gulden om '... *de gotik-verciersels van den gevel* ...' te kappen.²⁸ Oude foto's tonen hoe over de drie gevels gebeeldhouwde figuren

28 SAB, Academie, nr. 129 ('rekening der koninglijke Academie in Brugge van de jaeren 1 oktober 1824 ende 1825'): 'Guillelmus Waes, steenhouwer heeft aangenomen het

systematisch met bladmotieven variëren, maar laten niet toe hun precieze vorm te ontwaren.²⁹ Misschien werden hiervoor oorspronkelijke figuratieve kraagstenen verplaatst en tussen nieuw gebeeldhouwde bladmotieven gezet. In 1854-1855 werd het aanpalende huis in de Academiestraat aan de voormalige Poortersloge toegevoegd. De kraagstenen van de twee uiterst rechtse traveeën aan de noordkant dateren dus uit die periode, wat bevestigd wordt door de gegraveerde '1855' in het paneel van de gebeeldhouwde profeet. Al de figuratieve kraagstenen die in de huidige zuidgevel te zien zijn behoren bij de ingreep van Louis Delacenserie, die de door Van Gierdegom afgebroken muur van de bovenverdieping reconstrueerde.³⁰ Delacenserie inspireerde zich voor de nieuwe kraagstenen op de toen nog aanwezige laatgotische voorbeelden uit de oostgevel en gebruikte één van de profeten als model. Op zijn tekeningen van de oost- en noordgevel uit 1899 staan buiten een enkele kraagsteen met voornoemd bladmotief alleen figuratieve kraagstenen voorgesteld.³¹ Dat geeft misschien aan dat hij de meeste bladmotieven wou vervangen, maar dat hij het plan uiteindelijk niet uitvoerde.

Tot slot is er nog het befaamde standbeeld van de beer, wat verwijst naar het laatmiddeleeuwse toernooigezelschap dat een Witte Beer als embleem had gekozen. Nicolaes Despars schreef dat het Gezelschap van de Witte Beer in 1417 een heropleving kende.³² De stad zou toen hebben toegestemd om het embleem - een rechtopstaande beer als schilddrager van het Brugse stadswapen - in de gevelnis van de benedenverdieping op te stellen. Hiermee profileerde de steekspelvereniging zich prominent in

kappen de gotik-verciersels van den gevel voor de som van dry hondert guldens Nederlands, ..."; RONSE, *De Poortersloge*, p. 59.

29 Zie bijv. foto's met clichénummers A124492 en B198833 in de fototheek KIK-IRPA of Beeldbank Brugge ('Poortersloge', foto's tussen 1871 en 1899).

30 VANDERMAESEN, SOENS & DE BOECK, *Van Poortersloge*, p. 23.

31 BRUGGE, *Stadhuis*, DRO-dienst monumentenzorg en erfgoedzaken, map Poortersloge.

32 *Cronijcke van den lande ende graefscpe van Vlaenderen, van de jaeren 405 tot 1492 Gemaect door Nicolaes Despars; voor de eerste maelthans in het licht gegeven naer het oorspr. handschrift en met noodige aenteekeningen opgehelderd door J. De Jonghe*, ed. J. DE JONGHE, Brugge, 1837-1840, dl. 3, p. 247-252.

Afbeeldingen 8-10: Poortersloge, eerste torenkamer, kraagstenen met buitelende figuren, ca. 1400 (© KIK-IRPA).

Afbeelding 11: Poortersloge, eerste torenkamer, kraagsteen met bladm masker, ca. 1400 (© KIK-IRPA).

het straatbeeld. Het gevelbeeld was ongetwijfeld het voorwerp van een specifieke bestelling. Steenhouwers zoals Willem Pike, Claise van Utrecht, Gerard Mettertee, en iets later Tideman Maes, Willem de Hertog en Jan van Cutseghem waren toen in Brugge actief en komen als mogelijke auteurs zeker in aanmerking. Wanneer het oorspronkelijke Beertje verloren ging, is niet geweten. Het huidige beeld is een twintigste-eeuwse creatie, blijkbaar gerealiseerd naar een achttiende-eeuwse voorganger. Uiteindelijk was 'het Beertje' een tijdlang het enige monumentale gevelbeeld van het gebouw, want de andere nis op de benedenverdieping (zuidoosthoek) werd pas ettelijke decennia

erna opgevuld. In 1444-1445 kocht het stadsbestuur voor de vernieuwde Sint-Jansbrug vier stenen nissen die een jaar nadien met bronzen beelden werden opgevuld.³³ Op het stadsplan van Marcus Gerardus of de achttiende-eeuwse voorstellingen bij Sanderus of Ledoulx staan echter maar drie nissen weergegeven. ‘Volgens een oud register van Brugge’, schreef Ledoulx, schonk Karel de Stoute in 1467 nieuwe beelden.³⁴ Eén van deze vier, namelijk dat van Johannes de Doper, de patroonheilige van de wijk, zou op de hoek van de Poortersloge zijn opgesteld. In ieder geval werd in 1788-1789 ‘... een metaele gegote figure van St Jan gestaen hebbende op den houck van dacademie’ verkocht om de nieuwe torenkap te helpen financieren.³⁵ Het ‘Reglementenboek’ van de Academie bevestigt die verkoop ‘... tot twelcke wij hebben gehad om donkosten ten meederen delen te suporteren 2800 ponden loot voor comende van looden solder die boven torenken gelegen had, een coper figure...’

Het oorspronkelijke interieur van de Poortersloge ging vrijwel helemaal verloren. De enige ruimtes die grotendeels van ingrijpende restauratie en vernieling gespaard bleven zijn twee kleine torenkamers. Het kruisgewelf in de eerste (laagste) torenkamer is voorzien van vier kraagstenen (ca. 23h. x 16 br. x 17d. cm) met ongewone voorstellingen. Het gaat om drie vreemd uitziende types, schematisch weergegeven met een gebrekkige anatomie en een langgerekt, buitenproportioneel groot hoofd (Afbeeldingen 8-10). De buitelende personages in *hosen* en *pourpoints* dragen eigenaardige hoofddeksels die door de opstaande oorflappen misschien narren- of ezelskappen weergeven. Twee figuren houden een boek en een koker of schriftrol vast terwijl ze de andere arm in het naar achteren geplooid been haken. Van het bladmasker recht tegenover de ingangsdeur doen de bijgepleisterde randen bijna geloven dat het uit een andere plaats gerecupereerd werd (Afbeelding 11).

33 L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Inventaire des archives de la ville de Bruges, 1ère section, Inventaire des Chartres, 1re série: Treizième au seizième siècle*, 9 vol., Brugge, 1871-1885, dl. 5, p. 320-321.

34 *Kroniek J. P. Le Doulx. Brugse kroniek over 825-1797*, ed. J. PENNINGCK, Brugge, 1967, p. 43.

35 RONSE, *De Poortersloge*, p. 8, 51.

Afbeeldingen 12-14: Poortersloge, tweede torenkamer, kraagstenen met geknielde burgers, ca. 1400 (© KIK-IRPA).

De afmetingen, het type steen en de vorm van de moulure leunen echter nauw aan bij de drie andere kraagstenen. Ook het mannenhoofd van de sluitsteen is moeilijk te duiden en lijkt een verband met de andere te missen. De tuimelende personages doen denken aan narren of acrobaten, al is er nauwelijks vergelijkingsmateriaal om dit te staven. Het is best mogelijk dat de voorstellingen betrekking hebben op de animatie die zich in de vijftiende-eeuwse Poortersloge afspeelde. Het zonderlinge gedrag van de gezellen lijkt door de onhandige, karikaturale weergave te worden benadrukt. De gekunstelde voorstellingen staan in schril contrast met de kwalitatief hoogstaande en zorgvuldig uitgewerkte kraagstenen in de kamer erboven.

De tweede torenkamer is uitgewerkt met een complexer gewelf waarvan de ribben op drie kraagstenen steunen. Deze voorname, geknielde jongemannen, gekleed in natuurlijk vallende *houppelandes* en bonten hoofddeksels komen met hun boek, diptiek en wapenschild als gecultiveerde poorters over (Afbeeldingen 12-14).³⁶ Het is verleidelijk om ze te identificeren met de rijke burgers die zich in de Poortersloge kwamen vermeien. Over de precieze

36 De weinige resten polychromie op de diptiek en het wapenschild zijn niet authentiek.

functie van deze kleine privévertrekken ontbreekt elk gegeven. Wel is zeker dat de torenkamers met de kraagstenen en de ongetwijfeld beschilderde muren een bijzonder cachet uitstraalden.

DE POORTERSLOGE IN DE ICONOGRAFIE VAN HET STEDELIJKE LANDSCHAP

In de vijftiende- en zestiende-eeuwse Brugse iconografie neemt de Poortersloge een opvallend prominente plaats in, wat aantoont dat het gebouw ook toen al sterk leefde in het collectieve bewustzijn van de stad. In de periode 1480-1520 integreerden een aantal anonieme Brugse schilders de *skyline* van hun stad als handelsmerk in hun oeuvre. De met noodnamen aangeduide ‘Meester van de Sint Lucialegende’ en ‘Meester van de Sint-Ursulalegende’ plaatsten verschillende religieuze taferelen en portretten tegen de achtergrond van de Brugse torens. Het betreft hier geen waarheidsgetrouwe evocaties van de stad, maar veeleer collages van snippers van de Brugse topografie in een voorts fictief stadslandschap (Afbeelding 15). Er zijn in totaal 28 panelen met een dergelijk torenlandschap bekend.³⁷ In de steeds wisselende configuratie van torengebouwen komt een aantal gebouwen geregeld terug. Het enige architecturale element dat systematisch op alle 28 schilderijen prijkt is de bakstenen toren van de Onze-Lieve-Vrouwekerk die sinds het midden van de veertiende eeuw de Brugse *skyline* domineert. Een kwantitatieve analyse leert echter dat de overige torens een seculier karakter hebben (64% van de in totaal 166 torens). Naast het iconische belfort (16 keer) springt vooral de toren van de Poortersloge in het oog. De ranke, polygonale toren met tweeledige lantaarn prijkt maar liefst op de helft (14 keer) van alle panelen. Hoewel het niet altijd om een waarheidsgetrouwe weergave gaat, is de unieke morfologie van de toren onmiskenbaar.³⁸

37 Het betreft 17 panelen die aan de Meester van de Legende van Sint-Ursula zijn toegeschreven, achttien aan de Meester van de Legende van Sint-Ursula, twee aan Gerard David en één aan een anonieme Brugse meester.

38 Voor meer gedetailleerde data, zie J. DE ROCK, ‘The image of the city quantified: the serial analysis of pictorial representations of urbanity in early Netherlandish art (1420-1520)’, in J. DUMOLYN, K. LICHTERT & M. MARTENS (red.), *Portraits of the City: An Interdisciplinary Approach to the Study of Representations of Urban Landscape*, Turnhout, 2014, p. 67-81 (grafiek 5).

Afbeelding 15: Meester van de Legende van Sint-Lucia, *Bewening met Sint-Jan de Doper en Sint-Katherina van Alexandrië* (detail van de Brugse torens met centraal de toren van de Poortersloge), ca. 1493-1501, olieverf op paneel, Minneapolis Institute of Arts. Bron: <http://commons.wikimedia.org>. Onder de licentie Creative Commons CC-PD.

Een aantal schilderijen verleent aan de Poortersloge een veel prominere plaats in het Brugse landschap dan in werkelijkheid het geval was. Een enkele keer wedijvert de toch beduidend kleinere constructie zelfs met de imposante torens van het Belfort en de Onze-Lieve-Vrouwekerk.³⁹ Deze selecte en sterk vertekende evocaties van het Brugse stadslandschap geven op die manier gestalte aan een sterk geïdealiseerd beeld van de stad, waarmee in het bijzonder de Brugse commerciële klasse zich identificeerde. Hoewel de gegevens ter identificatie van de opdrachtgevers/kopers van deze panelen zeer fragmentair zijn, lijken de Meesters van de Legendes van Sint-Lucia en Sint-Ursula vooral voor Italiaanse en Spaanse kooplieden⁴⁰ en de lokale elite⁴¹ te hebben gewerkt. Dat in de achtergrond van deze panelen uitgerekend de Poorterloge als architecturaal symbool bij uitstek van de stedelijke elites zo vaak een triade vormt met de Onze-Lieve-Vrouwekerk en met het Belfort lijkt dan ook geen toeval. Het is bovendien veelzeggend dat de Poorterloge op de geschilderde panelen overwegend geflankeerd wordt door diverse - al dan niet generieke - torens van private residenties. Zo komt op acht panelen ook een achthoekige traptoren met een uitgesproken balustrade en dakkapellen voor - een morfologie die heel sterk overeenkomt met de toren van het Sint-Jorishof (het latere Hof van Watervliet) dat kort na 1450 door

39 Meester van de Legende van Sint-Lucia, *Sint-Catherina van Alexandrië*, ca. 1482 (PHILADELPHIA, Museum of Art).

40 Onder meer de Florentijn Ludovico Portinari, een lid van de Pisaanse Baldovinifamilie, en de Baskische reder Nicolás Ibáñez de Arteita hadden een paneel met Brugs torenlandschap in hun bezit. Voor andere panelen wijst *circumstantial evidence* (zoals een vroege aanwezigheid in een Italiaanse collectie) op een Zuid-Europese koper (A. ROBERTS, 'North Meets South in the Convent: The Altarpiece of Saint Catherine of Alexandria in Pisa', in: *Zeitschrift für Kunstgeschichte*, 1:2 (1987), p. 187-206). Voor de ruime verspreiding van Brugse kunst in de Middellandse Zee wereld, zie D. DE VOS, 'Brugge en de Vlaamse Primitieven in Europa', in: V. VERMEERSCH (red.), *Brugge en Europa*, Antwerpen, 1993, p. 319-357.

41 Ann Roberts lieerde op overtuigende wijze de *Madonna in Rozentuin* in Detroit aan Lodewijk van Gruuthuse (A. ROBERTS, 'The City and the Convent: The Virgin of the Rose Garden by the Master of the Legend of Saint Lucy', in: *Bulletin of the Detroit Institute of Arts*, 72 (1998), p. 56-65; EADEM, *The Master of the Legend of Saint Lucy: A Catalogue and Critical Essay*, onuitgegeven doctoraatsverhandeling, University of Pennsylvania, 1982, p. 183-185). Anne de Blasere, echtgenote van de Brugse notabele Jan van Nieuwenhove, liet zich door de Ursula-Meester portretteren voor enkele Brugse torens (M. MARTENS, 'The Epitaph of Anna van Nieuwenhove', in: *Metropolitan Museum Journal*, 27 (1992), p. 37-42).

de Brugse notabele en edelman Jan III de Baenst werd gebouwd.⁴² Daarnaast worden ook sporadisch het paleis van de Brugse adellijke familie van Gruuthuse, het *Oosterlingenhuis* en het Huis met de Zeven Torens, een imposante stedelijke residentie gebouwd door de rijke Brugse familie Bonin in de torenlandschappen opgenomen. Deze echo's van het laatmiddeleeuwse Brugge in de panelen van de Lucia-Meester evoceren een ideale en 'aristocratische' stad. Ver verwijderd van de anekdotiek van alledag wordt de stad hier niet voorgesteld als het economische of logistieke centrum dat ze was, maar veeleer als een architecturaal juweel. Wat primeert is een monumentale ruimte, gemonopoliseerd door symbolen van publieke machtsuitoefening, distinctie en sociale exclusiviteit. Het cliënteel van de Lucia-Meester identificeerde zich klaarblijkelijk sterk met deze elementen van de stedelijke architectuur en de Poortersloge bekleedde hierbij een sleutelpositie.

DE MEDITERRANE LOGGIA OF LONJA EN DE BRUGSE NATIEHUIZEN

Maar wat wordt nu eigenlijk precies bedoeld met de term 'loge' die we in de Brugse geschreven bronnen aantreffen om dit merkwaardige gebouw mee te benoemen? Het is vrijwel onmogelijk om tot een sluitende en eenduidige definitie van dat soort gebouw te komen, aangezien het begrip in de loop der eeuwen doorheen Europa zowel architecturaal als functioneel heel wat uiteenlopende betekenissen heeft gekregen. Etymologisch wortelt de benaming in het Frankische *laubja*, wat een beschutting, afdak of loofhut betekent (oorspronkelijk uit vergankelijke materialen zoals hout en takken opgetrokken). Die functie blijkt bijv. duidelijk uit de afgeleide modern-Nederlandse woorden *luifel* en *loods*, het Engelse *loft* en *lodge* of het Franse *loge* en *logement*.⁴³ Zo stond in Brugge de oude grafelijke residentie op de

42 F. BUYLAERT, 'Sociale mobiliteit bij stedelijke elites in laatmiddeleeuws Vlaanderen: een gevalstudie over de Vlaamse familie De Baenst', in: *Jaarboek voor Middeleeuwse Geschiedenis*, 8 (2005), p. 209.

43 Zie onder het lemma 'loodse' in het *Middelnederlandsch Woordenboek* (Verwijs & Verdam), digitaal raadpleegbaar op de *Geïntegreerde Taalbank* (<http://gtb.inl.nl/>). Voor het Franse 'loge' zie de *Dictionnaire du Moyen Français* (1330-1500), raadpleegbaar op <http://www.atilf.fr/>.

Burg bekend als de *Love*, vanwege zijn overdekte galerij of portiek (*lobium*).⁴⁴

Bovendien was de term ook onlosmakelijk verbonden met de commerciële infrastructuur van het laatmiddeleeuwse Brugge. Zo konden bij slecht weer handelstransacties afgesloten worden onder de *lovekins* of afdaken van de grote herbergen en de natiehuizen. Daarnaast komt de specifieke term 'loge' - als Romeanse variant van het Frankische *laubja* - vanaf de veertiende eeuw veelvuldig in de Brugse administratieve bronnen voor om de natiehuizen van de mediterrane koopliedengemeenschappen aan te duiden. Het is heel aannemelijk dat de Poortersloge zowel etymologisch, architecturaal en ten dele ook functioneel schatplichtig was aan deze natiehuizen. Het gebouw vormde op die manier een Brugse pendant van de Iberische *lonja* en bepaalde types van de Italiaanse *loggia*, waar groothandelaars, financiers en edelen weg van drukte van de markt konden onderhandelen.⁴⁵

Op het Italiaanse schiereiland komt de gelatiniseerde term *laubia* vanaf 775 veelvuldig voor in de Karolingische en Ottoonse *placita*, steevast als een plaats van rechtsuitoefening. Vanaf de veertiende eeuw verschijnt de volkstalige (Toscaanse) variant 'logia' in steeds meer documenten. De oudste nog bewaarde *loggia's* in Italië dateren uit de dertiende eeuw en vertonen een grote architecturale variatie van arcaden- of brugstructuren, al dan niet in combinatie met een gesloten bovenverdieping. Een *loggia* kan op zichzelf staan, maar evenzeer geïntegreerd zijn in een ruimer architecturaal geheel, zoals een kerk of een communaal of privaat *palazzo*. Het betreft doorgaans een transparante constructie die door middel van zeilen van de buitenwereld en de natuurelementen kon worden afgeschermd.⁴⁶ Pas vanaf de zestiende eeuw krij-

44 RYCKAERT, *Historische Stedenatlas*, p. 163.

45 D. CALABI, *The Market and the City. Square, Street and Architecture in Early Modern Europe*, Burlington, 2004, p. 172-174.

46 K. SEXTON, *A History of Renaissance Civic Loggias in Italy from the Loggia dei Lanzi to Sansovino's Loggetta*, onuitgegeven doctoraatsverhandeling, 1997, p. 15-79, 122, 281.

gen de Italiaanse *loggie* of *loggette* een meer gesloten karakter.⁴⁷ De Italiaanse *loggie* vertoonden een grote functionele diversiteit. Doorgaans functioneerde de constructie als zetel of ontmoetingsplaats voor bepaalde functionarissen, instituties, gilden of belangengroepen. Een aanzienlijk deel van de vroegste specimina waren stedelijke initiatieven en vervulden een officiële functie als *arengario* (voor het declameren van stedelijke verordeningen en vonnissen), wachthuis, vergaderplaats van de stadsmilitie of als zetel van ‘externe’ functionarissen zoals de *podesta* of de *capitano del popolo*.⁴⁸ In veertiende-eeuwse Toscaanse steden lijken de introductie van het prioraat en een verruimde volksvertegenwoordiging vaak gepaard te zijn gegaan met de constructie van een nieuwe communale *loggia* en paleis. Deze open en vrijstaande arcadeconstructies - waarvan de Florentijnse *Loggia dei Lanzi* (1376-1382) een schoolvoorbeeld is - hadden een zeer hybride functie. Ze dienden in de eerste plaats als etalage voor de aanstelling van de nieuwe stadsmagistraat, voor de jaarlijkse ‘homage’ van de onderschikte steden en gemeentes en voor andere *ad hoc* ceremonieën zoals het decoreren van succesvolle krijgsheren. Op andere momenten werd de communale *loggia* als informele ontmoetings- en ontspanningsplaats ook opengesteld voor een breed publiek.

Daarnaast werden in tal van mediterrane steden *loggie* of *lonje* gebouwd voor diverse mercantiele doeleinden. De beschermende open arcadestructuur van de *loggia* leende zich dan ook uitermate goed voor een marktfunctie.⁴⁹ In Bologna en Siena zetelde de handelsrechtbank in de *Loggia della Mercanzia* (resp. gebouwd in 1391 en 1417), terwijl in Ancona en in tal van Aragonese steden een *loggia* of *lonja* dienst deed als de zetel van de lokale kooplieden-gilde of van het *Consulado del Mar*, de plaatselijke commerciële

47 SEXTON, *A History*, p. 318-319.

48 De voornaamste in Italië nog bewaarde dertiende-eeuwse communale *loggia's* zijn: *Arengario* (Mantova), *Loggia Papale* (Viterbo), *Loggia degli Osii* (Milano), *Loggia Dei Militi* (Cremona) en de *Loggia dei Cavalieri* (Tresivo) (SEXTON, *A History*, p. 99, 135-136).

49 G. CATALDI & R. CORONA (red.), *Logge e/y lonjas : i luoghi del commercio nella storia della città*, Florence, 2001, p. 161-176.

rechtbank. In Barcelona bijvoorbeeld vormde de *Llotja de Mar* een omvangrijk complex waarvan de vroegste gotische kern (1352-1392) bestond uit een *Sala de Contratación* met daarboven een kleinere zaal waar het *Consulado del Mar* was gevestigd. Naast een primaire handelsfunctie werden er ook banketten en ceremonies georganiseerd, niet alleen door het *Consulado del Mar*, maar ook de stadsraad of *Consell de Cent*. Ook in Valencia werd in de periode 1483-1533 een gelijkaardig complex opgetrokken, de zogenaamde *Lonja de la Seda*, bestaande uit een indrukwekkende *Sala de Contratación*, een torengedouw, een vleugel voor het *Consulado del Mar* en een binnentuin. In Palma de Mallorca functioneerde de *Lonja* (1426-1447) dan weer als zetel en handelsvloer van de koopliedengilde, terwijl de handelsrechtbank in een apart gebouw was ondergebracht.⁵⁰ In Perpignan kwam het *Consulat de la Mer* vanaf 1397 in de *Loge de Mer* bijeen: een gotische constructie omzoomd door open arcaden.⁵¹ De Aragonese *lonjas* van de veertiende en vijftiende eeuw verschilden door hun gesloten hal- of zaalstructuur beduidend van de meer open Italiaanse *loggie*, een architecturale vormgeving die ook diverse natiehuizen in het westelijke Middellandse Zeegebied en de Griekse eilanden kenmerkte.⁵² Strevend naar een grotere handelsvrijheid gingen steeds meer buitenlandse kooplieden zich vanaf het eind van de dertiende eeuw organiseren in natiehuizen en dit ten koste van de gebruikelijke, door de overheid beheerde *fondaco* of *alhóndiga*. Deze natiehuizen ontpopten zich tot een steunpunt bij uitstrek voor het zaken-

50 D. FRIEDMAN, 'Monumental urban form in the late medieval Italian commune: loggias and the Mercanzie of Bologna and Siena', in: *Renaissance Studies*, 12:3 (1998), p. 325-340; M. MORONI, 'Ancona città mercantile', in: F. MARIANO (red.), *La Loggia dei Mercanti in Ancona e l'opera di Giorgio di Matteo da Sebenico*, Ancona, 2003, p. 89-111, 92; G. FORTEZA, 'El Cicle arquitectònic de les nostres llotges medievals', in: *Revista de Catalunya*, 14, (1934), p. 221-248; S. LARA ORTEGA, *Las seis grandes lonjas de la Corona de Aragón*, Valencia, 2007.

51 M.-Cl. VALAISON, 'La Loge de Mer de Perpignan. Une institution, un monument, un symbol', in: S. LARA ORTEGA (red.), *La Lonja. Un Monumento del II para el III Milenio*, Valencia, 2000, p. 251-260.

52 C. ENLART, *Manuel d'archéologie française depuis les temps mérovingiens jusqu'à la Renaissance. Tome 2, Architecture civile et militaire*, Paris, 1904, p. 345-347; F. IBORRA BERNAD & V. GARCÍA ROS, 'La Lonja que no fue. Reflexiones e hipótesis sobre el proyecto inicial de la Lonja de Valencia', in: *Anales de Historia del Arte*, 22 (2012), p. 295-315; S. LARA ORTEGA, 'Une aproximación terminológica desde la arquitectura', in: IDEM, (red.), *La Lonja*, p. 159; CALABI, *The Market and the City*, p. 173.

leven, de publieke en juridische activiteit, het ontspanningsleven en de communale identiteit van de vreemde naties.⁵³ Aangezien de populaties van vreemde kooplieden aanvankelijk vaak samenkamen in de portiek of private *loggia* van lokale stadspaleizen, werd de term na verloop van tijd ook gebruikt om - wars van zijn oorspronkelijke architecturale betekenis - een natiehuis of associatie van kooplieden aan te duiden.⁵⁴

Het is frappant dat de bouw van Brugse Poortersloge omstreeks 1400 werd aangevat, kort nadat diverse mediterrane koopliedenkolonies een eigen natiehuis in het Brugse handelskwartier hadden ingericht. Dat daarenboven een van de vroegste vermeldingen de Brugse Poortersloge benoemt als de 'loge van de Vlamingen' (*Vlaeminghenloge*) doet sterk vermoeden dat het gebouw geïnspireerd werd door de prominente architecturale aanwezigheid van de mediterrane kooplieden in het stedelijke landschap. Sinds het einde van de veertiende eeuw ondersteunde en subsidieerde de stad de bouw of verbouwingswerken van dergelijke natiehuisen. De koopliedenkolonies konden er hun eigen instellingen voor interne inspraak vestigen en hun gezamenlijke archieven en administratie bijhouden. Er werden ook banketten, drinkgelagen en gokpartijen georganiseerd. Het oudst vermelde natiehuis in Brugge was dat van de Catalanen. Het dateerde ten laatste van 1357 en was gelegen op het Beursplein. Dat plein was vernoemd naar de herberg van de familie Van der Beurze wier naam voortleeft in de benaming van de huidige financiële instelling. Op deze plaats, maar in feite ook in de vele grote gespecialiseerde herbergen in de omgeving, ontstond geleidelijk - de precieze chronologie is nog steeds onduidelijk - de instelling die vanaf de tweede helft van de vijftiende eeuw gekend stond als het zogenaamde *Forum Mercatorum* of *Der Cooplieden Buerse*.

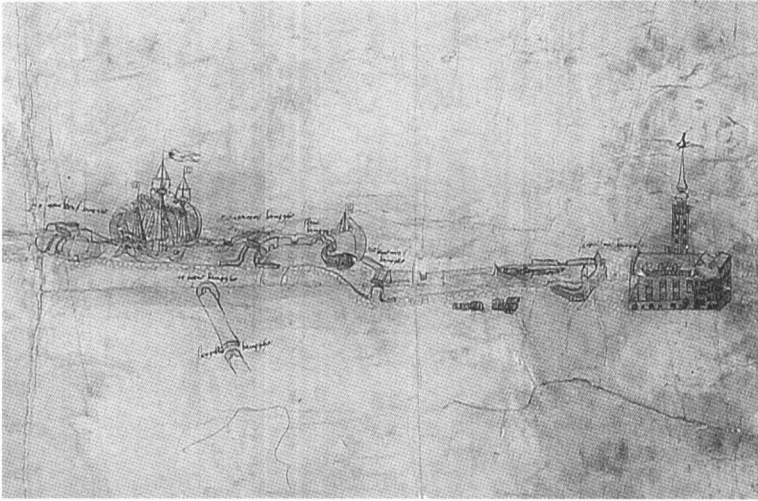
53 O.R. CONSTABLE, *Housing the Stranger in the Mediterranean World: Lodging, Trade, and Travel in Late Antiquity and the Middle Ages*, Cambridge, 2003, p. 155, 186.

54 L. GROSSI BIANCHI & E. POLEGGI, *Una città portuale del Medioevo. Genova nei secoli X-XVI*, Genua, 1987, p. 159. Over de betekenisverruiming van de term *loggia*, zie: SEXTON, *A History*, p. 147.

Dit was de eerste 'beurs' in die zin dat er volop monetaire en andere informatie voor kooplieden werd uitgewisseld, er grootschalige commerciële en financiële transacties tot stand kwamen en er vele geldwisselaars en notarissen samentroepen. Hoewel er ook Engelsen, Schotten, Fransen en Duitsers bedrijvig waren op het Beursplein, waren het de gebouwen van de mediterrane naties die de omgeving architecturaal domineerden. In 1392 kochten de Luccezen vlakbij het Beursplein twee aanpalende eigendommen, waarvan het grootste in 1394 als *Logia Nuova* werd ingericht. Het pand waar oorspronkelijk de herberg *van de familie Van der Beurze* was gevestigd werd door de Venetianen ten laatste vanaf 1397 van de hostelier Jan Bieze gehuurd als natiehuis. Op een belendend bouwterrein dat door de stad Brugge was aangeboden trokken de Genuezen in 1399 een volledig nieuwe loge op. Dit elegant gebouw, dat tot op vandaag bestaat, omvatte twee opslagruimten met daarboven een ruime zaal, en is van alle natiehuizen architecturaal het sterkst verwant aan de Aragonees-Catalaanse traditie van de *lonja/llogtja*. Op sculpturaal vlak vertoont de Genuese Loge trouwens gelijkenissen met de schaarse originele elementen die van de Poortersloge bewaard zijn gebleven (cf. supra). Ook de Florentijnen huurden een pand op het Beursplein, om het in 1430 te kopen en te verbouwen.⁵⁵

Naast haar ongewone naam suggereert ook de ruimtelijke situering van de Poortersloge dat het gebouw moet worden begrepen vanuit de intensieve banden tussen Brugge en de mediterrane wereld. De Poortersloge bevond zich in het hart van het Brugge handelskwartier, en bijgevolg ook in een stadswijk die centraal stond in het collectieve bewustzijn van een stedelijke gemeenschap die direct of indirect haar welvaart ontleende aan de rol van Brugge als internationale draaischijf. Het gebouw was gelegen aan de Sint-Jansbrug, waarlangs de rivier Reie liep die via een kanaal de handelsstad verbond met de Zwin-Delta en zo met het Europese maritieme commerciële transport. De Loge stond

55 J.M. MURRAY, *Bruges. Cradle of Capitalism: 1280-1390*, Cambridge, 1990, p. 178-180; J. MARECHAL, *De Geschiedenis van de Brugse Beurs*, Brugge, 1949, p. 25-42.

Afbeelding 16: Anonieme kunstenaar, *De loop van de Reie en de Poortersloge (rechts)*, pentekening, circa 1550-1575, Stadsarchief Brugge, Oud Archief, reeks nr. 107, Kaarten en Plannen, nr. 88bis. Foto Hugo Maertens, Brugge.

bovendien recht tegenover het Tolhuis, waar de 'grote tol' op importgoederen werd ontvangen. Het gebouw was ook slechts honderd meter van het hoger beschreven Beursplein verwijderd en bevond zich tussen weeghuizen, kranen en herbergen waar internationale handelaars werden gehuisvest. Hier trof men de grote etablissementen aan van Brugse families zoals de Van der Beurzes, de Bonins, de Honins, de Metteneyes, de Van de Vagheviers, de Adornes, de Bortoens, alle leidende waardengeslachten die ook politiek actief waren en commerciële en financiële connecties over heel Europa hadden. Ook veel specerijhandelaars, goudsmeden, pelsbewerkers en andere luxenijverheden waren in dit paar straten actief. Andere grote panden in de Zouterstraat, Spiegelrei, Sint-Jansstraat, Ridderstraat en zijstraten waren eigendom van onder meer Duitse en Portugese handelaars. Iets verderop kon men de Castilliaanse wijk betreden in de Lange Winkel (de huidige Spanjaardstraat). En in de naburige Vlamingstraat, richting Markt, bevonden zich elitaire wijntavernes zoals *Het Ey* of *De Munte*, waar de leden van het

stadsbestuur kwamen drinken. Tussen het einde van de vijftiende eeuw en het begin van de zestiende eeuw zouden ook de natie van Biskaje, die de kooplieden uit de noordelijke steden van Castillië groepeerde, en de Duitse Hanze indrukwekkende natiehuizen verkrijgen op een boogscheut van de Poortersloge.⁵⁶ De iconische waarde van de Poortersloge als een van de brandpunten van het handelskwartier wordt onder meer duidelijk in een handgetekende schets uit het midden van de zestiende eeuw die de loop van de Reie tot in de Brugse binnenstad voorstelt (Afbeelding 16).⁵⁷ Het eindpunt van de scheepvaartroute wordt hier niet afgebakend door de 'Grote Kraan' van de stad, of door de befaamde overdekte Waterhalle op de Markt waar de schippers hun boten konden ontladen, maar wel door de Poortersloge als symbolische *gatekeeper* van het commerciële gebeuren in de stad.

DE BRUGSE COMMERCIELE ELITE EN DE STRIJD OM DE MACHT

Dat de Poortersloge kennelijk is ontstaan in nadrukkelijke dialoog met de inplanting van Italiaanse of Iberische constructies in het stedelijke landschap roept de vraag op wat de precieze functie van dit gebouw was. Algemeen genomen lijkt de Poortersloge geen eenvoudige afspiegeling te hebben gevormd van de natiehuizen van vreemde kooplieden, aangezien ze niet zozeer als een verzamelpunt voor internationale kooplieden fungeerde, maar wel als een ruimte waarin de stedelijke elites - al dan niet met een commercieel profiel - elkaar ontmoetten. Dat er nood was aan zo'n forum voor sociabiliteitsbeleving bij de dominante groepen is niet onbegrijpelijk. Het vijftiende-eeuwse Brugge werd bestuurd door een complex aggregraat van politiek-economische netwerken,

56 DEMEESTER, 'De ontstaansgeschiedenis', p. 32-36; P. STABEL, 'From the Market to the Shop. Retail and Urban Space in Late Medieval Bruges' in: B. BLONDÉ (red.), *Buyers and Sellers: Retail Circuits and Practices in Medieval and Early Modern Europe*, Turnhout, 2008, p. 79-108; J. MARECHAL, *Europese aanwezigheid te Brugge: de vreemde kolonies (XIVde-XIXde eeuw)*, Brugge, 1985; H. DEMAREST, *Huizen in de Vlamingstraat. De Munte, de Florentijnse Loge, de Ceulenaere*, Brugge, 1978; MARECHAL, *Geschiedenis van de Brugse Beurs*, p. 33.

57 A. VANDEWALLE, 'Plan van de loop van de Reie en het Dampoortcomplex. Derde kwart 16^e eeuw', in: IDEM (red.), *Topstukken uit het Stadsarchief Brugge*, Brugge, 2003.

gaande van handelaarsfamilies over ingeburgerde edelen tot rijke ambachtsmeesters-ondernemers. Deze groepen hadden weliswaar veel kenmerken gemeenschappelijk, maar cultiveerden ook sterk uiteenlopende belangen en interesses.

De oudste kern van die meerledige elitaire gemeenschap was zonder twijfel de wereld van handelaars, waarden en makelaars. Tot in de dertiende eeuw hadden de Brugse kooplieden vooral 'actieve handel' bedreven waarbij ze zelf andere delen van Europa aandeden. Ze kochten wol op in Engeland en verkochten er het alomgeëerde Vlaamse laken. Bovendien handelden ze in wijn, granen, zout en andere grondstoffen, levensmiddelen en luxeproducten. En ook binnen het productieproces van de belangrijke Brugse textielnijverheid had de dertiende-eeuwse commerciële klasse een dominante rol ingenomen als kooplieden-ondernemers. Geleidelijk aan ging de Brugse handelseconomie zich echter heroriënteren. Duitse kooplieden hadden Brugge al zeker vanaf het midden van de twaalfde eeuw bezocht en kwamen vanaf 1200 in steeds groter getale. Ook kooplieden uit het Iberisch schiereiland, Italië, Engeland en Schotland vestigden zich seizoensgebonden in de Zwinstad.⁵⁸

Hoewel Brugse kooplieden ook steeds zelf in het buitenland handel bleven dreven, ging de Brugse commerciële elite zich dus geleidelijk steeds meer toeleggen op wat de 'Vlaamse passieve handel' is genoemd. Een uitgebreide haven- en marktinfrastructuur werden ontwikkeld en er kwam een gesofisticeerde juridische en financiële expertise tot stand. Sleutelfiguren in deze diensten die de vreemde handelaars werden geboden waren de *waarden* of *hosteliers*. Samen met de aan hen ondergeschikte makelaars controleerden zij het commerciële leven in de wereldhaven als tussenpersonen bij transacties tussen buitenlandse kooplieden. De *hosteliers* logeerden de vreemde kooplieden in hun herbergen en stockeerden hun goederen in de kelders en op de zolders van het Brugse handelskwartier. Ze kunnen echter niet beschouwd

58 R. HÄPKE, *Brügger Entwicklung zum mittelalterlichen Weltmarkt*, Berlijn, 1908.

worden als louter ‘herbergiers’. Ze leverden de buitenlandse handelaars ook heel wat andere diensten als juridische vertegenwoordigers, vertrouwenspersonen, verzekeraars en bankiers. In alle opzichten werd Brugge de belangrijkste *hub* tussen Noord-Europa en de Middellandse Zeewereld. In geen andere veertiende- of vijftiende-eeuwse Europese stad kruisten zo vele commerciële en financiële netwerken elkaar.⁵⁹

De accumulatie van handelskapitaal was in Brugge, misschien met uitzondering van Parijs en Londen, intensiever en grootschaliger dan elders in Noordwest-Europa, aangezien de Brugse marktfuncties een internationaal niveau hadden bereikt dat enkel in grote mediterrane steden als Venetië en Genua zijn gelijke kende. De internationale stromen van geld, goederen, diensten en hooggeschoolde arbeidskracht gaven Brugge een bijzondere positie als draaischijf tussen de mediterrane wereld en de Noordzeerimte, maar bepaalden ook het specifieke karakter van de lokale commerciële elite. Deze ontleende zijn macht en rijkdom immers in de eerste plaats aan zijn positie van beheerders van dit knooppunt in internationale netwerken. De leden van de commerciële klasse waren ‘makelaars’ en ‘herbergiers’ in zowel letterlijke als figuurlijke zin: ze regelden, organiseerden en omkaderden de internationale uitwisselingen waarvan Brugge het toneel was.⁶⁰

Het dertiende-eeuwse Brugge was niet alleen economisch maar ook politiek geheel gedomineerd door de oude handelaarsklasse. Sinds de jaren 1280 eisten nieuwe sociale krachten echter hun deel op in het stadsbestuur: de drapiers die als ondernemers actief waren in de lakenproductie, de middengroepen van ambachtsmeesters, en ook de talrijker wordende makelaars. Na de slag bij Kortrijk van 1302 namen deze groepen de macht in de stad over van de handelaars die in grote meerderheid de Franse koning hadden gesteund in diens conflict tegen de graaf van Vlaanderen. Tussen 1304 en 1360 werd de macht in het Brugse stadsbestuur, in

59 Zie in het algemeen MURRAY, *Bruges. Cradle of Capitalism*.

60 MURRAY, *Bruges. Cradle of Capitalism*.

een wankel evenwicht afgewisseld door opstanden en repressie, gedeeld tussen het patriciaat en de politieke elites van de ambachten. Geleidelijk werd een systeem ontwikkeld om het aantal zetels in de bestuursinstellingen te verdelen over de ‘Negen Leden’ die samen als het ware het ‘politieke lichaam’ van de stad vormden.⁶¹ De ‘poortერი’ in deze betekenis vormde in feite de juridische opvolger van de zogenaamde Vlaamse Hanze van Londen, een dertiende-eeuwse koopliedengilde waarvan het lidmaatschap verplicht was geweest om een functie in het Brugse stadsbestuur te bekleden.⁶² Ook de makelaars vormden nu een ‘lid’ van de stad. Na de Vlaamse ambachtsrevolutie van 1302 moest de intussen zelf getransformeerde handelaarsklasse haar macht dus delen met de gilden die nu ook als politieke organen binnen de stad functioneerden. Binnen het makelaarsambacht hadden zich tijdens de eerste decennia van de veertiende eeuw duidelijke tegenstellingen ontwikkeld tussen de gewone makelaars en de grote herbergiers die hen tewerk stelden.⁶³

De hegemonie van de oude handelaarsklasse was gebroken, maar een selecte groep waardenfamilies nam haar rol over als politieke elite van de stad en een deel van de traditionele handelaarsgeslachten sloot zich bij deze nieuwe commerciële klasse aan.⁶⁴ Deze elite bestond dus in de eerste plaats uit de hosteliers, van wie een deel zelf ook nog steeds actief aan handel deed, maar die hun rijkdom en macht vooral haalden uit hun positie als tussenpersonen in de internationale handelsstromen.⁶⁵ Sinds

61 J. DUMOLYN & J. HAEMERS, ‘Patterns of Urban Rebellion in Medieval Flanders’, in: *Journal of Medieval History*, 31 (2005), p. 369-393.

62 C. WYFFELS, ‘De Vlaamse Hanze van Londen op het einde van de dertiende eeuw’, in: *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis gesticht onder de benaming Société d’Emulation te Brugge*, 97 (1960), p. 5-30.

63 J.A. VAN HOUTTE, ‘Les courtiers au Moyen Âge’, in: *Revue Historique de Droit Français et Étranger*, reeks 4, 15 (1936), p. 105-141.

64 J. DUMOLYN, ‘Guild Politics and Political Guilds in Fourteenth-Century Flanders’, in: IDEM, J. HAEMERS, H.R. OLIVA HERRER & V. CHALLET (red.), *The Voices of the People in Late Medieval Europe. Communication and Popular Politics*, Turnhout, 2014, p. 15-48.

65 P. STABEL, ‘Entre commerce international et économie locale. Le monde financier de Wouter Ameide (Bruges, fin XVe-début XVIe siècle)’, in: M. BOONE & W. PREVENIER (red.), *Finances publiques et finances privées au bas Moyen Âge*, Leuven, 1996, p. 75-99.

de eerste decennia van de veertiende eeuw hadden er zich dus duidelijke sociaal-politieke breuklijnen gevormd in de Brugse samenleving. Aan de ene kant van het spectrum stonden de radicalere elementen uit de textielambachten en de kleinere ambachtsslieden in het algemeen. Zij eisten proportionele inspraak in de stedelijke magistratuur en een controle op de overheidsfinanciën. In de loop van de veertiende eeuw ontwikkelden de ambachtsmeesters een steeds groter zelfbewustzijn en begonnen ze hun corporatieve waarden steeds duidelijker tot uiting te brengen binnen de stedelijke ruimte en in de stedelijke politiek-ideologische vertogen.

Aan de andere kant stond een samengestelde elite die de nieuwe politieke macht van de producerende klasse wilde verzwakken en opnieuw het stadsbestuur volledig wilde domineren. Behalve in tijden van volksopstanden en opstandige regimes zouden de grote Brugse waardenfamilies, die binnen het makelaarsambacht de absolute elite vormden, de Brugse schepenbank meer dan twee eeuwen lang domineren, waarbij ze nu eens zetelden als leden van de poorterij, dan weer als formeel behorend tot hun ambacht. Behalve deze waarden- en handelaarsfamilies bestond de stedelijke elite ook uit vertegenwoordigers van de elitaire en erfelijke ambachten van de beenhouwers en de visverkopers, die in feite als monopolistische groothandelaars werkten, uit rijke bouwondernemers die men in het metselaarsambacht aantrof en de grote openbare werken beheersten, en uit rijke drapiers die de textielindustrie controleerden maar in naam bij de textielambachten waren aangesloten. Geregeld zetelden ook wel gewone ambachtsmeesters in het stadsbestuur, maar het systeem waarbij de posities over de Negen Leden zouden worden verdeeld bleef behalve tijdens kortstondige revolutionaire regimes in feite dode letter.⁶⁶

66 K. VANHAVERBEKE, 'De reële machtsstructuren binnen het stadsbestuur van Brugge in de periode 1375-1407', in: *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge*, 135 (1998), p. 7-54; J.-P. SOSSON, *Les travaux publics de la ville de Bruges, XIe-XVe siècles. Les travaux, les hommes*, Brussel, 1977; F. BUYLAERT, 'La Noblesse urbaine à Bruges. Naissance d'un nouveau groupe social?', in: Th. DUTOUR (red.), *Les nobles et la ville dans l'espace francophone (XIIe-XVe siècles)*, Parijs, 2006, p. 245-274.

Na hun tijdelijke alliantie met de middengroepen in 1302 hadden de veertiende-eeuwse Vlaamse graven de stedelijke elites steeds gesteund tegen de zelfzekere ambachten in de grote steden Brugge en Gent. Ze waren er echter nooit in geslaagd deze politiek te liquideren.⁶⁷ Aan het einde van de veertiende eeuw was het economische en politieke draagvlak van de Brugse corporatieve middengroepen echter structureel verzwakt. De Vlaamse lakennijverheid had al een hele tijd met crisisverschijnselen te kampen als gevolg van de buitenlandse concurrentie en de Honderdjarige Oorlog. De tweede helft van de veertiende eeuw werd voor de stad een periode van economische crisis en reconversie. Tijdens de daaropvolgende Bourgondische periode (1384-1482) zou de handelsmetropool ten slotte een laatste periode van intense bloei kennen, waarbij de centrale functie van de textielindustrie vervangen werd door een grotere oriëntatie op de luxenijverheden en waarin de commerciële functie van de stad zich verder versterkte.⁶⁸ Aan het begin van het Bourgondische tijdvak, na het mislukken van de Brugse opstand van 1379-1382, die geleid werd door wevers, vollers en smeden, werd in de stad een bloedige repressie georganiseerd. De commerciële elite kreeg alle macht in handen en ondervond daarbij de steun van hertog Filips de Stoute van Bourgondië, die als echtgenoot van erfdochter Margareta van Male na de dood van haar vader Lodewijk van Male de nieuwe graaf van Vlaanderen werd. De ambachten werden tot 1411 politiek en militair volledig uitgeschakeld en zouden in 1436, 1477, 1483 en 1488 met wisselend succes opnieuw in opstand komen.

De poorterij en de hosteliers bleven tijdens de vijftiende eeuw ondanks deze revoltes het bestuur van de stad fundamenteel

67 De beste synthese is nu M. BOONE, *À la recherche d'une modernité civique: la société urbaine des anciens Pays-Bas au bas Moyen Âge*, Bruxelles, Éditions de l'Université de Bruxelles, 2010.

68 R. VAN UYTVEN, 'Splendour or Wealth? Art and Economy in the Burgundian Netherlands', in: IDEM, *Production and Consumption in the Low Countries, 13th-16th Centuries*, Aldershot, 2001, p. 101-124; P. STABEL, 'Les draperies urbaines en Flandre aux XIIIe-XVle siècles', in: G.L. FONTANA (red.), *Wool: Products and Markets (13th-20th Century)*, Padua, 2004, p. 355-380.

beheersen. Het zijn ook deze waarden en handelaars die in allerlei bronnen opduiken als stichters en donors van religieuze en caritatieve stichtingen, als eigenaars van indrukwekkende stadswoningen en gronden binnen de stad en op het omliggende platteland - vaak in leen gehouden en soms ook met heerlijke rechtsmacht - als verhuurders van kleinere huizen, als pachters van de fiscale inkomsten van de stad en als kopers van lijf- en erfrenten. Een aantal onder hen traden bovendien op als grafelijke ambtenaren of ze financierden de vorst via leningen. Sommigen van de allerrijksten onder hen konden zich zelfs allieren met dochters uit adellijke geslachten. Deze grote commerciële families ontwikkelden steeds sterkere *lignage*-kenmerken. Een klein deel van deze geslachten klom uiteindelijk op tot de adel. Ook steeds meer adellijke families vanuit het platteland hadden trouwens vanaf de dertiende eeuw *pieds-à-terre* in de stad opgebouwd of aangekocht om vervolgens vanaf de late veertiende eeuw ook steeds vaker zelf in het stadsbestuur te gaan zetelen.⁶⁹

Toen de Poortersloge dus rond het jaar 1400 werd gebouwd, was de stad dus de arena van een gediversifieerde sociale bovenlaag die niet coherent was, maar juist een aggregaat van elitenetwerken van diverse pluimage en ouderdom vormde. Een kwantitatieve analyse van de leden van het Brugse stadsbestuur (zie tabel op p. 258) maakt duidelijk dat net op dit moment de stedelijke politieke elite tijdelijk een merkbaar geslotener karakter kreeg doordat er minder ambachtslieden in doordrongen en vooral netwerken van grote waardenfamilies de ambten onder elkaar verdeelden.

69 BUYLAERT, 'Noblesse urbaine'; J. DUMOLYN, 'Une idéologie 'bricolée' en Flandre médiévale. Les 'sept portes de Bruges' dans le manuscrit Gruuthuse (début du XVe siècle)', in: *Revue Belge de Philologie et Histoire*, 88 (2010), p. 1039-1084; F. BUYLAERT, J. BRAEKEVELT, J. DUMOLYN & J. HAEMERS, 'The Politics of Factional Conflict in Late Medieval Flanders', in: *Historical Research*, 85 (2012), p. 13-31.

Tijdsinterval	Aantal families aanwezig in de Brugse magistraat
1351-1375	138
1376-1400	144
1401-1425	115
1426-1450	158
1451-1475	164
1476-1500	237

In de loop van de vijftiende eeuw zou echter blijken dat deze trend tot de afsluiting van de politieke arena zich niet zou doorzetten. Hoewel de door de ambachtsmiddens gedragen opstand van 1436-1438 scherp onderdrukt werd door de Bourgondische heretogen, heeft deze revolte kennelijk wel een halt toegeroepen aan de inkrimping van de besluitvormende gremia die in de late veertiende en vroege vijftiende eeuw aan de gang was. De Poortersloge is in feite een stille getuige van dat gestokte oligarchiseringsproces. Aan het begin van de vijftiende eeuw begon de meer gesloten Brugse *upper class* zich immers steeds duidelijker te onderscheiden van de rest van de stedelijke samenleving om zo haar politieke hegemonie te beklemtonen. Recente studies hebben, in navolging van de historiografie over de Italiaanse steden, ook voor het Vlaamse stedelijke landschap de nadruk gelegd op de stedelijke ruimte als inzet van sociale en politieke strijd. Het is duidelijk dat de commerciële klasse na de nederlaag die ze na de reeks mislukte ambachtsoptstanden sinds 1379 aan de corporatieve middengroepen had toegebracht haar zelfvertrouwen had teruggewonnen en haar versterkte politieke en economische macht ook in het stedelijk landschap wilde consolideren. Dat hadden de grotere en rijkere ambachten, onder meer de wevers en de smeden, al tijdens de veertiende eeuw gedaan toen ze statige ambachtshuizen lieten optrekken, soms vergezeld door een eigen kapel met toren en een godshuis voor de armen van het ambacht.⁷⁰

70 Een status quaestionis in M. BOONE & M.C. HOWELL (red.), *The Power of Space in Late Medieval and Early Modern Europe: the Cities of Italy, Northern France and the Low Countries*, Turnhout, 2013.

BOUWWOEDE IN BRUGGE EN HET GEZELSCAP
VAN DE WITTE BEER

De bouw van de Loge speelde een belangrijke rol in deze strategie van de elites en moet bovendien gekaderd worden in een grootschalige bouwcampagne die het Brugse stadslandschap tekende aan het einde van de veertiende en het begin van de vijftiende eeuw. Sinds de jaren 1390 trok de Brugse economie, zij het met *ups* en *downs*, weer aan. In dit proces werd het stadsbestuur gecontroleerd door een factie waarin de waardenfamilie Barbesaen een belangrijke rol speelde. De Barbesaens waren tijdens de eerste helft van de veertiende eeuw geïmmigreerd uit Lucca. Hun naam was in feite een vervlaamsing van Barbagialli. De Barbesaens hadden bovendien nauwe connecties met een andere Luccese familie, de Rapondi, die tussen 1384 en 1430 voor zowel de stad Brugge als de hertogen van Bourgondië als bankiers opereerden en op die manier een zeer grote invloed verwierven. Het stadsbestuur, met de wijnhandelaar en hostelier Clais Barbesaen afwisselend als burgemeester, schepen, raadslid en vooral als tesorier van de stad, had een actieve politiek gevoerd om het handels- en industrieel klimaat opnieuw te stimuleren, onder meer door grote infrastructuurwerken en door zoveel mogelijk nieuwe vreemde kooplieden aan te trekken door hen rechtszekerheid en privileges te bieden. De inrichting van diverse natiehuizen rond het Beursplein was hiervan slecht één facet.⁷¹ In de periode 1400-1407 werden de stadspoorten heropgebouwd die op last van de Gentenaren, die tijdens een opstand in 1382 tijdelijk het graafgezinde Brugge hadden bezet, waren afgebroken. Vanaf 1396 begon men ook een deel van de stad te om-muren. De stad subsidieerde verder ook werken aan kerken en caritatieve instellingen, tussen 1376 en 1421 werd aan het nieuwe stadhuis gewerkt en tussen 1390 en 1395 ook aan het Belfort. Tussen 1394 en 1398 werd aan de Boeveriepoort bovendien een

71 J. MARECHAL, *Bijdrage tot de geschiedenis van het bankwezen te Brugge*, Brugge, 1955, p. 58; B. LAMBERT, *The City, the Duke and their Banker. The Rapondi Family and the Formation of the Burgundian State (1384-1430)*, Turnhout, 2006.

nieuw Waterhuis opgericht, van waaruit de stedelijke leidingen met drinkwater werden gevoed.⁷²

Uit recent archiefonderzoek⁷³ blijkt dat eveneens rond 1400, op een perceel in de Zouterstraat dat een generatie daarvoor aan de steenrijke hostelier en politicus Pieter de Hoedemakere had toebehoord, de Poortersloge kort vóór 1409 was opgetrokken als een eigendom van het zogenaamde gezelschap van de Witte Beer, een elitaire Brugse toernooivereniging die jaarlijks in de Paasperiode een drukbezocht steekspel organiseerde op de Grote Markt van Brugge. De samenstelling van het genootschap is niet meer te reconstrueren, maar hun jaarlijkse toernooi bestond tot 1440 uit een mix van zo'n 80% rijke stedelingen van burgerlijke status, waarbij de overige 20% bestond uit oude Brugse families die inmiddels reeds een adellijke status hadden verworven onder meer op grond van hun nauwe sociale relaties met Vlaamse plattelandsadel.⁷⁴

Tijdens de jaren 1412-1418 werden in de onmiddellijke omgeving van de Loge geregeld werken uitgevoerd ter verbetering van de bestrating. In 1417 (of eventueel 1418, nieuwe stijl) zou het stadsbestuur dan de toestemming aan het gezelschap van de Witte Beer gegeven hebben om hun embleem in een nis van het gebouw te plaatsen: een rechtopstaande beer als schilddrager van het stadswapen van Brugge. Hoewel dit gegeven enkel gebaseerd is op veel latere en weinig betrouwbare vermeldingen kan deze datum misschien wel in verband gebracht worden met een andere gebeurtenis vermeld door een kroniek op het einde van de zestiende eeuw: de 'heroprichting' van het gezelschap van de Witte Beer - of eerder een nieuwe impuls die aan zijn activiteiten werd gegeven - op 3 maart 1418. We kunnen wel met zekerheid aannemen dat het

72 DUMOLYN, 'Une idéologie'; A. BROWN, *Civic Ceremony and Religion in Medieval Bruges, c.1300-c.1520*, Cambridge, 2011, p. 109, 124-5, 202; RYCKAERT, *Historische Stedenatlas ... : Brugge*, p. 95; A. VANDEWALLE, *600 jaar Brugs stadhuis, 1376-1976*, Brussel, 1976, p. 8-10; SOSSON, *Les travaux*, p. 173-175, 179.

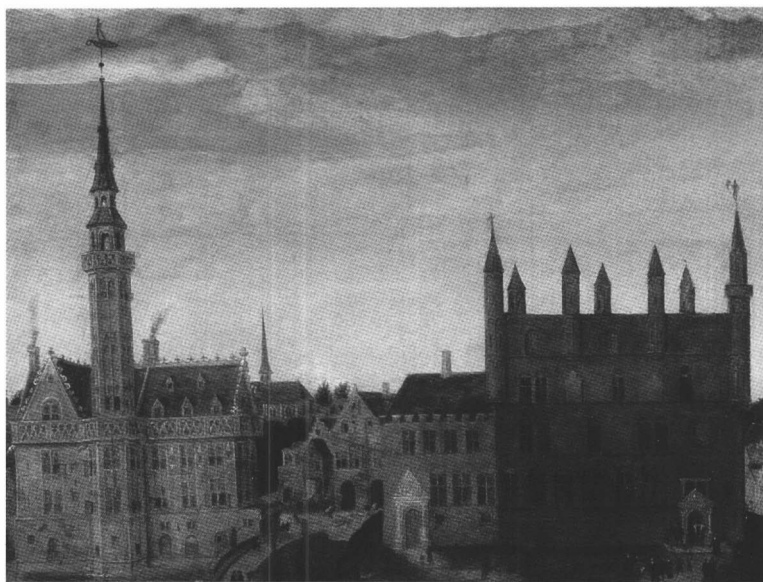
73 DE MEESTER, 'De ontstaansgeschiedenis'.

74 Deze analyse is gebaseerd op de namenlijsten aangereikt in DE JONGHE, *Cronyk van Nicolas Despars*.

toernooigezelschap, dat in 1440 ook expliciet als eigenaar van de Loge wordt vermeld, al vanaf het begin nauw verweven was met het stadsbestuur welke het zwaar had gesubsidieerd. Vanaf de boekjaren 1426-1427 en zeker vanaf 1434-1435 bekostigde de stad geregeld kleine herstellingswerken aan het gebouw. Vanaf 1438 nam de stad ook tijdelijk de last van een rente over die op de Poortersloge was gevestigd omdat het gezelschap van de Witte Beer duidelijk in financiële moeilijkheden terecht gekomen was tijdens deze crisisperiode gekenmerkt door opstand, pest en hongersnood. Na 1440 verkreeg de overheid steeds meer de volledige controle over de Loge en tevens op de organisatie van het jaarlijkse steekspel van de Witte Beer. Waarschijnlijk tussen 1460 en 1469 werd vervolgens nog een tweede perceel van een huis bijgevoegd om het gebouw uit te breiden. Tegen de gevels en in de kelders van de Loge waren een aantal *botidken of wynckelen* gevestigd. Sinds het boekjaar 1479-1480 ontving de stad inkomsten uit het verhuren hiervan. Al behoorde de Loge zeker in 1464 nog tot de Witte Beer, tegen ten laatste 1515, maar misschien ook al in 1497-98 of nog vroeger, lijkt de stad zelf definitief eigenaar van het gebouw te zijn geworden.⁷⁵

De in de loop van de jaren 1420 en 1430 gesmede band tussen de Poortersloge en het stadsbestuur zou bepalend zijn voor het beeld dat tijdgenoten hadden van de Poortersloge in de loop van de vijftiende en zestiende eeuw. Omstreeks 1550-60 canoniseerde de Brugse schilder Pieter I Claeissens de Poortersloge - samen met onder meer de Zeven Torens en het

75 DE MEESTER, 'De ontstaansgeschiedenis'. Over de Witte Beer, zie A. VAN DEN ABEELE, *Het ridderlijk gezelschap van de Witte Beer. Steekspelen in Brugge tijdens de late middeleeuwen*, Brugge, 2000; A. BROWN, 'Urban Jousts in the Later Middle Ages: the White Bear of Bruges', in: *Revue Belge de Philologie et Histoire*, 78 (2000), p. 315-330; BROWN, *Civic Ceremony*, p. 139-145; A. BROWN & G. SMALL, *Court and Civic Society in the Burgundian Low Countries c. 1420-1530*, Manchester, 2007, p. 225-227; É. LÉCUPPRE-DESJARDIN, *La ville des cérémonies: essai sur la communication politique dans les anciens Pays-Bas bourguignons*, Turnhout, 2004, p. 98-99; EADEM, 'Le romanesque aux XIVe et XVe siècles', in: D. BOHLER (red.), *Le romanesque aux XIVe et XVe siècles*, Bordeaux, 2009, p. 227-238; *Cronijcke van den lande ende graefscpe van Vlaenderen van de jaeren 405 tot 1492*, ed. J. DE JONGHE, Brugs, 1840, dl. III, p. 248.

Afbeelding 17: Pieter I Claeissens, *Septem Admiraciones Civitatis Brugensis* (detail van de Poortersloge en het Huis met de Zeven Torens), 1550-1560, olieverf op paneel, private verzameling Begijnhof Ten Wijngaerde. Foto Hugo Maertens, Brugge.

Oosterlingenhuis - als één van de *Zeven Wonderen van Brugge* (Afbeelding 17). Zijn zoon Antoon Claeissens portretteerde in een triptiek van omstreeks 1580 de donor Jan Pardo II - meermaals schepen en burgemeester van de stad Brugge - tegen een achtergrond van allerlei Brugse torens, waaronder opnieuw de Poortersloge en de Zeven Torens.⁷⁶ In Gerards David's *Oordeel van Cambyses* (1488-1498) wordt daarenboven ook de politieke symboolwaarde van het gebouw, als de pleisterplek van de Poorterij in zijn restrictieve, sociaal-politieke betekenis, geïntegreerd in een uitgekiend iconografisch programma dat wellicht in de nasleep van de Brugse opstand tegen Maximiliaan van

76 M. MARTENS (red.), *Bruges et la Renaissance: de Memling á Pourbus: notices*, Paris, 1998, cat. 117; M. RYCKAERT & A. VANDEWALLE, *Brugge. De geschiedenis van een Europese stad*, Tielt, 1999, p. 126.

Afbeelding 18: Gerard David, *Het Oordeel van Cambyses* (detail van de arrestatie van *Sisamnes*), 1498, olieverf op paneel, Groeningemuseum, Brugge. Bron: <http://commons.wikimedia.org>. Onder de licentie Creative Commons CC-PD.

Oostenrijk (1487-1491) op diverse punten werd bijgestuurd.⁷⁷ In de loop van het schilderproces werden de vorstelijke wapens, de uiteindelijke datering (1498) en talloze portretten van (wellicht) Filips de Schone en gezagsgetrouwe notabelen aan de panelen toegevoegd. Ook het architecturale decor van de

77 H.J. VAN MIEGROET, 'Gerard David's 'Justice of Cambyses': Exemplum lustitiae or Political Allegory?', in: *Simiolus: Netherlands Quarterly for the History of Art*, 18 (1988), p. 116-133.

gerechtigheidsstaferelen kwam uitdrukkelijker te refereren aan het Brugse politieke landschap, met name het schepenhuis en de Poortersloge (Afbeelding 18). Hoewel er onenigheid bestaat over de identificatie van het opvallende gebouw in de achtergrond van het eerste paneel, bestaat er weinig twijfel over dat de Poortersloge hier model stond en door de tijdgenoot ook als dusdanig werd herkend. De zeshoekige traptoren met dubbele open lantaarn, de opvallende balustrade en de sculptuur van Sint-Joris boven de toegangspoort (en misschien ook op de torenspits⁷⁸) refereren onmiskenbaar naar de Poortersloge. Min of meer eigentijdse iconografische bronnen bevestigen de aanwezigheid van een Sint-Joris en de draak op de torenspits van de Poortersloge. Zeker al in de vroege zestiende eeuw bestond er daarenboven een onmiskenbare band tussen het gebouw en de twee Sint-Jorisgilden (de kruisboogschutters waren vanaf 1397 opgesplitst in een 'Jonghof' en een 'Oudhof').⁷⁹

De moraliserende boodschap van het Oordeel van Cambyses, een antiek verhaal over een corrupte Perzische rechter die levend werd gevild - een straf die onder meer voor majesteitsschennis werd toegediend - viseerde in het bijzonder het stadsbestuur dat het had aangedurfd tegen de vorst in opstand te komen. In de linkerbovenhoek van het linkse paneel lijkt gesuggereerd te worden dat de Loge ook een plaats was waar omkoperij van schepenen

78 Aangezien de torenspits gedeeltelijk door de boog van de loggia in de voorgrond wordt afgesneden, is het onmogelijk uit te maken welke figuur bovenop de toren prijkt. De sikkelvormige basis van de torenspits laat de mogelijkheid van een Sint-Jorisfiguur (de draak als basis) open.

79 Een gedetailleerde beschrijving van de Blijde Intrede van Karel V in Brugge in 1515 door Remy Du Puys (datzelfde jaar nog in Parijs onder gedrukte vorm uitgegeven) beschrijft hoe de Poortersloge voor deze gelegenheid in opdracht van de proosten van de twee Sint-Jorisbroedersschappen met wel vierhonderd toortsen was bekleed ('Au pied dud[ict] p[on]t de saint Jehan fut la loge des bourgeois dicelle ville, tresbelle e[t] gorgiase maison, par les supports des deux confraries saint George couvert depuis le plus bas estage iusques au plus hault de la tour Et tout asenviron dicelle de grandes e[t] diverses la[m]bourdes chargees de grosses torches mises en platz destain, co[m]me dit est au no[m]bre de quatre centz' (R. DU PUY, *La tryumphant et solemnelle entree...*, Parijs, 1515, p. 28 (exemplaar in: LONDON, *British Library*, C.44.g.11). Over de Brugse schuttersgilden, zie L. CROMBIE, 'The Archery And Crossbow Guilds Of Late Medieval Bruges; A Prosopographical Study', in: *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge*, 150 (2013), p. 245-336.

voorkwam. Deze visuele verstrengeling van de Poortersloge en geoorloofde en ongeoorloofde vormen van rechtspraak en politieke besluitvorming in Brugge was niet ongegrond. De bewaarde bronnen maken ondubbelzinnig duidelijk dat de Poortersloge een tweeledig politiek doel diende. Het was niet alleen een ontmoetingsplaats voor de leden van het stadsbestuur en hun families, maar ook - en misschien zelfs vooral - de locatie bij uitstek waar de Brugse bestuurders in dialoog traden met de regionale Vlaamse adel en de entourage van de Bourgondische hertogen.

DE POORTERSLOGE ALS SCHAKELPUNT TUSSEN BRUGGE EN DE BUITENWERELD

De wereld van de in de Poortersloge gevestigde Witte Beer vormde een natuurlijk verlengstuk naar de regionale elites van het graafschap Vlaanderen. Vanaf de late veertiende eeuw werd Brugge het toneel van een versneld veredelingsproces van een gedeelte van de stedelijke elite en tegelijk oefende de stad door de mogelijkheden tot een luxueuze levensstijl die ze bood steeds meer aantrekkingskracht uit op de Vlaamse plattelandsadel. Hoewel al in de dertiende eeuw tekenen van het aannemen van typisch 'adelijke kenmerken' zichtbaar werden bij wat historici de 'patriciërs' van de Vlaamse steden zijn gaan noemen (investerings in lenen, grote residenties, allerlei vormen van materiële cultuur, wapenschilden, een eigen stedelijke cavalerie...) werd de Brugse commerciële elite tijdens de vijftiende eeuw gekenmerkt door een nog meer uitgesproken adellijk gedragspatroon.

De geslachten die werkelijk tot de erkende adel opklommen, zoals de hosteliersfamilies Metteneye en van Aertrijke en de beenhouwersfamilie van Themseke, vormden weliswaar een minderheid binnen het commerciële milieu. Zij bevonden zich wel in een sociaal continuüm tussen enerzijds rijke meesters uit de luxe-ambachten, grote beenhouwers, handelaars en hosteliers en anderzijds gevestigde Vlaamse adellijke geslachten. Naast adellijke families van gemiddeld postuur die geregeld ook lid werden van het makelaarsgilde of een ambacht (bijv. de families De Baenst en De Montigny), waren er ook steeds meer hoogadellijke families die zich steeds nadrukkelijker in de stad

Brugge lieten opmerken (bijvoorbeeld de van Gruuthuses, van Halewijns, van Uutkerkes of van Maldegems). Binnen dezelfde sociale kringen circuleerden bovendien belangrijke hertogelijke ambtenaren en financiers, en ook waren er contacten met de in Brugge aanwezige leden van de hofadel en met *familiers* van de hertog. De adellijke aanwezigheid in Brugge werd dus geleidelijk groter. Deze tendens zou zich ook verder zetten tijdens de zestiende eeuw.⁸⁰ Edelen en notabelen, al dan niet actief in het stadsbestuur, moesten zich ook positioneren tegenover de leden van het Bourgondische hof met wie zij symbiotische relaties onderhielden. Dit kwam niet alleen omdat de hertogen hen in ruil voor financiële steun in het zadel hielden tegenover de dreiging van nieuwe volksopstanden, maar ook omdat ze zichzelf in grote mate symbolisch definieerden in een dialoog met de hofcultuur. Stedelijke toernooien zoals de Brugse Witte Beer die organiseerde, vormden een arena bij uitstek voor de definiëring van de relaties tussen stedelijke elites en hof.⁸¹

Al sinds het einde van de dertiende eeuw had de Brugse elite aan toernooien deelgenomen. Dat deden ze zowel in eigen stad als in andere Vlaamse steden, onder meer op het jaarlijkse toernooi van de Épinette in Lille. Sinds ongeveer 1320 lijkt er zich een gespecialiseerd Brugs gezelschap te hebben gevormd en sinds de jaren 1330 werd elk jaar een steekspel georganiseerd met financiële steun van de stad. In de jaren 1370 opereerden deze stedelijke toernooivechters een tijdje onder de naam van een gilde toegewijd aan Sint-Joris. Nadat de toernooien sinds het begin van de burgeroorlog in 1379 tijdelijk waren stopgezet, herleefde hun activiteit vanaf 1387. Vanaf 1401 spreken de bronnen duidelijk over het 'gezelschap van de Witte Beer'. Naast delegaties uit andere steden en lokale edellieden vochten er tijdens de vijftiende eeuw ook af en toe enkele toernooivechters van het Bourgondische hof mee. De Brugse toernooivechters zelf waren jonge mannen die doorgaans afkomstig waren uit grote hosteliërsge-slachten zoals de Bonins,

80 BUYLAERT, 'Noblesse urbaine', p. 253, 264-266, 280.

81 BROWN, 'White Bear'; LECUPPRE-DESJARDIN, *La villes des cérémonies*, p. 200-201.

de Van Aertrikes, de Hoonins, de Metteneyes, de Van de Walles, de Scutelares en de Adornes, die laatsten trouwens van Genuese afkomst.

Volgens Brown waren zeker 20% van de toernooivechters van de Witte Beer hosteliërs of makelaars en hadden er 61% ooit tot het stadsbestuur behoord. Ook de grote beenhouwersfamilies zoals de Breydels en Van Themsekes treffen we aan onder hun rangen. En al in de jaren 1420 en 1430 behoorde ongeveer 20% van de toernooivechters tot een veredeld Brugs geslacht, met andere woorden tot een 'elite binnen de elite'. Zij streden jaarlijks op de markt, terwijl het gewone volk mocht toekijken op de ridderlijke aspiraties van de leidende families. De Witte Beer speelde op die manier een belangrijke rol als propaganda-instrument van het regime. Tegelijk was het een geprivilegieerd netwerk waarin de *jeunesse dorée* zich sociaal en cultureel kon reproduceren. Bovendien fungeerde het toernooigehzelschap ook als 'kruispunt' of 'ontmoetingsplaats' voor enerzijds de rijke Bruggelingen en anderzijds de Bourgondische hovelingen.⁸²

De Bourgondische periode was in Brugge ook een bloeitijd voor religieuze broederschappen. Een toename van goede werken, door zowel clerus als leken, individuele personen, families als ambachten, gilden en broederschappen, was al begonnen in de jaren 1360. Rijke individuen en corporaties schonken grote sommen aan kerken, hospitalen en godshuizen die zowel hun plaats in het hiernamaals als hun wereldse prestige ten goede moesten komen. Hun caritas en mecenaat werden steeds meer op een collectieve manier doorgevoerd, onder meer georganiseerd in de exclusieve broederschappen van Onze-Lieve-Vrouwe van de Droogenboom, van het H.-Bloed en van de H.-Drievuldigheid. In het kader van de gezamenlijke devotie werd ook een belangrijk mecenaat ontwikkeld voor de polyfone muziek die op dat moment in Brugge een

82 BROWN, 'White Bear', p. 326-327; BROWN, *Civic Ceremony*, p. 190-193; F. BUYLAERT, 'Memory, Social Mobility and Historiography. Shaping Noble Identity in the Bruges Chronicle of Nicholas Despars (+1597)', in: *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, 89 (2011), p. 68-69.

bloeiperiode bereikte. Ook speelden de elitaire broederschappen een gelijkaardige rol van ontmoetingsplaatsen tussen 'ridderlijke' en 'burgerlijke' milieus. Onder de leden van de Droogenboom vond men naast leden van commerciële elite ook leden van de hoge adel, van de hertogelijke familie zelf - Filips de Goede was lid, althans op papier - en ook belangrijke Italiaanse en Spaanse kooplieden terug.⁸³

En ook in de kruisboogschuttersgilde van Sint-Joris waren hertog Filips en een groot aantal lokale edellieden tenminste nominaal ingeschreven, naast leden van de commerciële burgerij en de hogere middenklassen. De sociale basis van deze laatste corporatie was dus een stuk breder dan die van de Witte Beer of de Droogenboom en voor de handboogschuttersgilde van Sint-Sebastiaan was dat nog duidelijker het geval. Niettemin boden de schutterswedstrijden en feestmalen die deze gildes organiseerden een uitgelezen kans aan de Brugse poorters om contacten te leggen met sociaal superieuren.⁸⁴ Na 1487, tegen de achtergrond van nieuwe sociaal-politieke revoltes in de Vlaamse steden tegen Maximiliaan van Oostenrijk, werden de Witte Beer en haar toernooien definitief opgedoekt. Pogingen in de daaropvolgende decennia om het gezelschap nieuw leven in te blazen mislukten.⁸⁵ Tijdens de eerste helft van de zestiende eeuw nam ook het belang van Brugge als handelsmetropool snel af ten voordele van Antwerpen, en de Brugse elitecultuur zou nooit meer dezelfde luister krijgen als ze had gehad tijdens de *siècle de Bourgogne*.

83 BROWN, *Civic Ceremony*, p. 139-141, 155-156; É. LECUPPRE-DESJARDIN, 'La ville. Creuset des cultures urbaine et princière dans les anciens Pays-Bas bourguignons', in: W. Paravicini (red.), *La cour de Bourgogne et l'Europe. Le rayonnement et les limites d'un modèle culturel*, Ostfildern, 2013, p. 293, 297; R. STROHM, *Music in Late Medieval Bruges*, Oxford, p. 70-73.

84 BROWN, *Civic Ceremony*, p. 149-151; CROMBIE, 'The Archery and Crossbow Guilds', p. 245-336.

85 A. JANSSENS, 'Steekspelen en toernooien te Brugge ten tijde van Maximiliaan van Oostenrijk (1477-1487). Het einde van de steekspelen van de Witte Beer', in: *Brugs Ommeland*, 42 (2002), p. 90-121. Voor de politieke context zie J. HAEMERS, *For the Common Good?: State Power and Urban Revolts in the Reign of Mary of Burgundy, 1477-1482*, Turnhout, 2009.

EEN CONVIVALITEIT VAN POORTERS EN EDELLIEDEN

De schaarse bewaarde bronnen tonen aan dat in de loop van de vijftiende eeuw de Poortersloge naast haar functie als lokaal van de Witte Beer steeds meer ging functioneren als een ontvangsten- en ontmoetingsruimte van de Brugse elite. Het oudst bewaarde interne reglement van de Loge dateert pas van 18 december 1509, toen het gezelschap van de Witte Beer al was opgeheven en de glorie van de stad net was afgelopen. Deze tekst zal ongetwijfeld voorgangers hebben gekend maar jammer genoeg zijn deze ‘*oude ordonnancien*’ verloren gegaan. Dit nieuwe reglement weerspiegelt duidelijk dat er een hervorming van de organisatie nodig was omdat er een zeker verval was ingetreden in de werking van de Loge. Daartoe was een vergadering bijeengeroepen van leden van het Brugse stadsbestuur en andere notabelen. Hun doel was om opnieuw meer ‘*goede eerbaere notable mannen*’ naar de Loge aan te trekken. Er werd een intern bestuur aangesteld dat samen met het stadsbestuur interne reglementen uitvaardigde die ‘in een tableau’ in grote letters aan de voordeur werden uitgehangen. Er waren ook een deurwaarder van de Loge, die enkel ‘*lieden met eere*’ mocht binnen laten, en een inwonende conciërge die de kas bijhield tijdens het gokken en beloond werd met emolumenten en giften van de aanwezigen. Het blijft onduidelijk of er tijdens de vijftiende eeuw ook al een formeel orgaan bestond dat de Loge moest reguleren. Dat in 1456 en in 1468 de conciërges rechtstreeks door de schepenen werden aangewezen wijst alvast niet in die richting.⁸⁶

Uit deze normatieve tekst, maar ook uit regelmatige vermeldingen in de stadsrekeningen wordt al snel duidelijk dat het gebouw in de eerste plaats een representatieve sociaal-culturele functie had waarbij net zoals bij de mediterrane loges officiële stadsevenementen en elitaire sociabiliteit centraal stonden. De verwantschap met de nog steeds geldende Engelse term ‘lobby’, afkomstig

86 L. GILLIODTS-VANSEVEREN, *Essais d'archéologie brugeoise: mémoires de Bruges*, Bruges, 1913, dl. I, p. 192-197; M. DANNEEL, *Weduwen en wezen in het laatmiddeleeuwse Brugge*, onuitgegeven licentiaatsverhandeling UGent, 1981, dl. II, p. 193 (SAB 96, G.A., f. 322r).

van de sociale netwerken die in de lobby's van dure hotels worden gesmeed en geconsolideerd en de economische en politieke beïnvloeding die zich daar afspeelt, is in die zin trouwens suggestief. De eerste bijeenkomst in de loge die de stad zelf bekostigde, vond plaats tijdens het boekjaar 1419-1420 en daarna komen bijna elk jaar vermeldingen voor van sociale gelegenheden in het gebouw.⁸⁷ Er werden banden gesmeed en contracten afgesloten bij spel en vermaak, er kon gegokt worden, er werden banketten, drinkgelagen en al dan niet gemaskerde bals georganiseerd en men kon er dure wijnen drinken. In de bovenzaal mochten enkel de vorstelijke officieren en de leden van het zetelende stadsbestuur '*huerliedre recreatie houdene*'.⁸⁸

Impliciet kunnen we daaruit afleiden dat de benedenverdieping voor een ruimer maar nog steeds vrij elitair publiek openstond. Bij deze conviviale gelegenheden was meestal enkel de stedelijke elites zelf betrokken, maar geregeld leken er ook adellijke, met het Bourgondische hof verbonden gasten te zijn opgedoken, naast ook hoge ambtenaren en buitenlandse ambassadeurs. Het Driekoningenfeest, de zogenaamde *dertiendach*, werd officieel gevierd door het stadsbestuur, ofwel in het stadhuis ofwel in de Poortersloge.⁸⁹ Ook de wet van de Poortersloge zelf, althans volgens de bepalingen van het reglement van 1509, zou elk jaar verkozen worden op *dertien avent*. En nadat dit bestuur was aangesteld werd vervolgens de *conync* geloot die 10 s. gr. moest schenken voor het gelag.⁹⁰ Tijdens dergelijke banketten werden na de maaltijd, bij het genot van wijn, spektakels opgevoerd die men *tafelspelen* noemde. Teksten werden voorgedragen, liederen werden gezongen en er werd gemusiceerd met de *bas instrumens*, al dan niet in een speciaal voor de gelegenheid opgebouwd passend decor en met speciale attributen. Ook hoge edelen zoals de heer van

87 DE MEESTER, 'De ontstaansgeschiedenis' ondernam een exhaustieve studie van de stadsrekeningen, en zie ook de diverse vermeldingen in: A. VAN ZUYLEN VAN NYEVELT, La 'Poorterslogie', Brugge, 1931, p. 4-5 en L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Inventaire des archives de la ville de Bruges*, Brugge, 1871-1885.

88 VANDERMAESEN, SOENS & DE BOCK, *Van Poortersloge*, p. 11.

89 GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Inventaire*, dl. I, p. 99.

90 GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Mémoriaux*, dl. I, p. 196.

Gruuthuse, de heer van Praat, de graaf van Étampes, de graaf van Ostrevant, de heer van Ternant, de heer van Roubaix en de heer van Verdun woonden er vergaderingen, banketten (letterlijk: *heerlijke maeltijden*) en feesten in de loge bij. Bovendien was de Loge ook een bevoorrechte plaats, naast het Brugse schepenhuis dat zich enkele honderden meters verder op de Burg bevond, voor onderhandelingen met afgezanten van buitenlandse vorsten over commerciële betrekkingen, militaire besprekingen met de kapitein van het Bourgondische leger.⁹¹

Ook hier is een vergelijking met de Italiaanse *loggia* op haar plaats. Niet enkel de municipale instellingen en handelaarsgemeenschappen, maar ook broederschappen (*compagnie*) en vooraanstaande families of clans (*consorterie*) traden veelvuldig op als bouwheren van Italiaanse *loggia*. In steden als steden als Firenze en Genua werden tal van private familieloges opgetrokken. Een treffend, nog bestaand voorbeeld is de Florentijnse *Loggia Rucellai*, die ca. 1460 naar het model van de *Loggia dei Lanzi* was ontworpen. De imposante constructie fungeerde als een ankerplaats voor het familiale en sociale netwerk van de Rucellai. Telgen van geassocieerde families en *gentiluomini* werden er uitgenodigd en uitgehuwelijkt, en er werd hulde gebracht aan nieuwe *cavalieri* en aflijvige familieleden. Tijdens de groothertogelijke periode zou het bezit van een familiale *loggia* in Firenze als een belangrijke *marker* voor adeldom gaan functioneren. Vanaf de tweede helft van de zestiende eeuw werden lijsten van de zogenaamde *famiglie di loggia* aangelegd.⁹² Ook in middeleeuws Genua werden tientallen private *logge gentilia* opgetrokken. Ze vormden het socio-politiek zenuwcentrum van de *albergi* of adellijke enclaves waarin de stedelijke ruimte was verkaveld. Ze bestonden uit de portiek of

91 GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Inventaire*, dl. IV, p. 340, 427, 473-481, dl. V, p. 297-298, 380, 497, 499. Over banketten in het stadhuis waar ook soms de vorst zelf aanwezig was, zie LECUPPRE-DESJARDIN, *La ville*, p. 212-213.

92 F.W. KENT, *Household and Lineage in Renaissance Florence: the Family Life of the Capponi, Ginori, and Rucellai*, Princeton, 1977; IDEM, 'The Rucellai Family and Its Loggia', in: *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, 35 (1972), p. 397-401. Ook Viterbo telde diverse familieloges waarin *consorterie* bijkwamen (SEXTON, *A History*, p. 144-146, 212).

arcade van een belangrijk palazzo of *domus magna* van de *albergo* en functioneerden als multifunctioneel trefpunt voor commerciële transacties, politiek overleg en ontspanning.⁹³ De Genuese Bruggeling Anselmus Adorno, een actief lid van het Genootschap van de Witte Beer en dus een regelmatige bezoeker van de Brugse Poortersloge, omschreef in 1470 op zijn doortocht naar het H.-Land de Genuese *loggia gentilizia* als een plaats 'waar elke dag de leden van de familie ontmoeten om te debatteren over triviale en ernstige zaken'.⁹⁴

Ook in tal van Engelse steden werden soortgelijke elitaire ontmoetingsplaatsen uit de grond gestampt. De bouw- en gebruiksgeschiedenis van sommige Engelse *guildhalls* vertoont sterke gelijkenissen met die van de Brugse Poortersloge. De eerste gedocumenteerde *guildhalls* werden in de twaalfde en dertiende eeuw in steden als York en Northampton door lokale kooplieden-gilden gebouwd als ontmoetingsruimtes voor de commerciële elite, terwijl tijdens de late middeleeuwen ook steeds meer ambachtsgilden een eigen *guildhall* gingen betrekken. Net zoals dat bij de Poortersloge het geval was, lijken de meeste elitaire *guildhalls* grotendeels te zijn gebaseerd op de lokale woonhuisarchitectuur van vorstelijke, adellijke of bisschoppelijke residenties (in het bijzonder de gelijkvloerse zaalstructuur) en ontpopten ze zich snel tot een soort 'proto-stadhuis'.⁹⁵ Onderhoud, decoratie en uitbreidingen werden steeds vaker door de stadskas gedragen, terwijl het stadsbestuur of *corporation* in sommige gevallen er zelfs integraal zijn intrek nam. Het lidmaatschap van een elitaire broederschap of koopmansgilde was in de meeste Engelse steden een voorwaarde om tot het stedelijke politieke

93 BIANCHI & POLEGGI, *Una città portuale*, p. 160.

94 'Ibique habent et ecclesiam aliquando commune et domum unam [et] logiam scilicet in qua dietim ipsi de ea familia ad confabulandum jocose et seriose conveniunt' (J. HEERS & G. DE GROER (red.), *Itinéraire d'Anselme Adorno en Terre Sainte (1470-1471)*, Paris, 1978, p. 52). Zie ook G. GORSE, 'A Family Enclave in medieval Genoa', in: *Journal of Architectural Education*, 41 (1988), p. 24.

95 K. GILES, *An Archeology of Social Identity. Guildhalls in York, ca. 1350-1630*, Oxford, British Archaeological Reports, 2000, p. 59-60.

leven te kunnen toetreden.⁹⁶ Zo bouwde omstreeks 1390 de H.-Sacramentsgilde van Leicester - een zeer elitaire broederschap van kooplieden en *gentry* - een eigen *guildhall* die haast onmiddellijk kwam te functioneren als bijeenkomstplaats van de *corporation*. Toen de broederschap in 1548 werd ontbonden, werd het pand officieel door het stadsbestuur aangekocht. Ongeveer gelijktijdig werd in de belangrijke havenstad Boston (Lincolnshire) door een exclusief broederschap de *St Mary's Guildhall* gebouwd.⁹⁷ Ook in Coventry (Warwickshire) werden in de periode 1394-1414 door de *St Mary's Guild* een imposante hal en aanhorige gebouwen opgetrokken. Naast het lokale politieke centrum fungeerde de *St Mary's Hall* als een ontmoetingsruimte voor een supra-regionale elite. Tal van Engelse koningen en notabelen van andere steden waren lid van de *St Mary's Guild*.⁹⁸ De Engelse *guildhalls* waren dus eveneens plaatsen van elitaire convivialiteit, maar hun officiële politieke functies waren meer uitgesproken dan in Italië of Brugge. Ook in diverse hanzeatische steden werden in de loop van de veertiende eeuw exclusieve ontmoetingshallen ingericht. In Gdansk, één van de meest kosmopolitische Hanzesteden, werd omstreeks 1350 het zogenaamde *Artushof* (of 'Curia regis Artusi') gebouwd dat zich in de loop van de vijftiende eeuw ontpopte tot een trefpunt voor een internationale mercantiele elite, lokale reders, handelaars en edellieden. De allusies op het chevalereske (koning Arthur) en de vele festivals, banketten en speelavonden die er werden georganiseerd roepen ook hier sterke associaties op met de Brugse Loge. Ook in Torun (1310), Stralsund (1316) en Elbing (na 1319) werden er dergelijke *Artushöfer* opgericht. Zeer gelijkaardig zijn de *Schwarzhäupterhauser* die in dezelfde periode door

96 K. GILES, 'Public Space in Town and Village. 1100-1500', in: K. GILES & Chr. DYER (red.), *Town and Country in the Middle Ages. Contrasts, Contacts and Interconnections, 1100-1500*, London, 2007, p. 299.

97 De *St Mary's Guild* in Boston trok een ledenbestand van kooplieden, grootgrondbezitters, tolambtenaren en stapelofficieren aan (K. GILES, 'St Mary's Guildhall, Boston, Lincolnshire: The Archaeology of a Medieval 'Public' Building', in: *Medieval Archeology*, 55 (2011), p. 226-256).

98 W.B. STEPHENS, 'The City of Coventry: Crafts and Industries: Medieval Industry and Trade', in: IDEM, *A History of the County of Warwick: Volume 8: The City of Coventry and Borough of Warwick*, Londen, 1969, p. 141-146, 151-157.

de gilde van de Zwarte Hoofden, een associatie van overwegend jonge, vrijgezelle kooplieden, in zowel Riga en Tallinn werden gebouwd.⁹⁹ Een imposant altaarstuk dat omstreeks 1484 door de gilde van de Zwarte Hoofden van Tallinn (wellicht gezamenlijk met de zogenaamde Grote Gilde van kooplieden) in Brugge werd besteld, wordt in de kunsthistorische literatuur traditioneel aan de Meester van de Legende van Sint-Lucia toegeschreven. Dat de noodnaammeester die meermaals de toren van de Poortersloge in zijn werken vereeuwigde ook voor de commerciële elite van een Baltische hanzestad werkte, bevestigt nogmaals de internationale en kosmopolitische oriëntatie van het Brugse milieu waarvan de Poortersloge één van de brandpunten was.¹⁰⁰

In de laatmiddeleeuwse Nederlanden bleef een dergelijk imposant gebouw dat voor deze specifieke doeleinden werd opgetrokken als de Brugse Loge lange tijd uniek. Pas een kleine eeuw later kwam een soortgelijke constructie tot stand met het *Tafelrond* in Leuven, een grootschalig architecturaal project van het stadsbestuur dat in 1480-87 drie herbergen ombouwde tot een monumentaal gotisch geheel, inclusief een gesculpteerde referentie aan koning Arthur. Het deed dienst als vergaderlokaal van de schuttersgilden en redrijkerskamers en als drink- en speelruimte voor de 'goede lieden' van binnen en buiten de stad.¹⁰¹

99 M.-L. PELUS-KAPLAN, 'Merchants and Immigrants in Hanseatic Cities, c. 1500-1700', in: D. CALABI & S.T. CHRISTENSEN (red.), *Cities and Cultural Exchange in Europe, 1400-1700*, Cambridge, 2007, p. 150; Ph. DOLLINGER, *The German Hansa*, Stanford, 1970, p. 264-269; Th. HIRSCH, 'Über den Ursprung der Preußischen Artushöfe', in: *Zeitschrift für Preußische Geschichte und Landeskunde*, 1:1 (1864), p. 3-32.

100 A. MÄND, 'The Altarpiece of the Virgin Mary of the Confraternity of the Black Heads in Tallinn: Dating, Donors, and the Double Intercession', in: *Acta Historiae Artium Balticae*, 2 (2007), p. 35-53.

101 M. NEVENS, 'De macht is ijdel: 500 jaar Tafelrond', in: *Maandelijks tijdschrift uitgegeven door en voor het personeel van de Nationale Bank van België*, 2 (1987), p. 12-28; L. MONDELAERS, *Het stedelijk landschap in vogelvlucht in Leuven in de late middeleeuwen*. Dirk Bouts, Tielt, 1998, p. 24-37.

HET LITERAIRE EN CULTURELE LEVEN IN EN ROND DE LOGE

De Poortersloge was ongetwijfeld ook het decor van literaire bijeenkomsten en andere culturele activiteiten. Zo bestaat er een onmiskenbare relatie tussen het gebouw en het zogenaamde Gruuthusehandschrift, een verzamelhandschrift met gebeden, liederen en allegorische teksten dat kan worden beschouwd als de geboorte van een stedelijke literatuur in het Middelnederlands. Het staat onder die benaming bekend omdat het wapenschild van Lodewijk van Gruuthuse (ca.1427-1492), de belangrijkste Brugse edelman van zijn tijd en een vertrouweling van Karel de Stoute, in het handschrift voorkomt. De teksten bevatten expliciete en impliciete verwijzingen naar het stedelijke landschap, het gezelschap van de Witte Beer, de corporaties van de pelsbewerker en makelaars en verschillende religieuze broederschappen. De directe gebruikscontext van het handschrift houdt dus overduidelijk verband met het elite milieu en het sociaal-culturele leven in de Loge. Het handschrift evoceert een sociaal netwerk waar men ter vermaak in groep verzen declameerde en liederen zong, nu eens religieus van thematiek, vaak speels en over de liefde, geregeld ook vrolijke drinkliederen, en soms ook wel eens over politieke en maatschappelijke kwesties. Eén specifiek allegorisch gedicht over 'de Zeven Poorten van Brugge' verwijst naar een poging tot verzoening onder de Brugse leidende geslachten tijdens een banquet in de Poortersloge dat mogelijk gedateerd kan worden in het jaar 1414.¹⁰² De enigmatische acrobatenfiguren die de onderste torenkamer van de Loge tooien (cf. supra) alludeerden allicht (in combinatie met een nog veel uitgebreider, maar helaas verloren iconografisch programma) op dergelijke literaire en muzikale performances, die misschien in zeer selectie kring ook in de kleine torenvertrekken werden opgevoerd.

¹⁰² DUMOLYN, 'Une idéologie'. Voor een status quaestionis over dit handschrift zie F. WILLAERT (red.), *Het Gruuthuse-handschrift in woord en klank. Nieuwe inzichten, nieuwe vragen*, Gent, 2010; J. REYNAERT, *Laet ons voort vrolijk maken zanc. Opstellen over de lyriek in het Gruuthuse-handschrift*, Gent, 1999. Recent verscheen de nieuwe uitgave door H. BRINKMAN & I. DE LOOS (red.), *Het Gruuthuse-Handschrift. Hs. Den Haag, Koninklijke Bibliotheek, 79 K10*, Hilversum, 2015, voorzien van een uitvoerige inleiding en commentaar op elke tekst, waarin ook op bovenstaande kwesties wordt ingegaan.

In Brugge waren er tijdens de vijftiende eeuw trouwens nog meer van dat soort elitaire gezelschappen actief, waarbij men samen zong en voordroeg na de maaltijd of luisterde naar beroepsdichters. We beschikken immers over een gelijkaardig voorbeeld van een literaire kring in Brugge, waar naast de jurist en raadsheer Jan van den Berghe ook de hoge edelman Roeland van Uutkerke deel van uitmaakte.¹⁰³ Dat er sociale banden bestonden tussen de families van Gruuthuse en van Uutkerke, die tot de top van de Vlaamse-Bourgondische adel behoorde, en het typische milieu dat kennelijk het doelpubliek was van de gedichten wordt ook bevestigd door de herhaalde deelname van de toen nog jonge Lodewijk aan het jaarlijkse toernooi van de Witte Beer tussen 1443 en 1450. In de jaren 1470-1480 was het trouwens ook de heer van Gruuthuse die telkens met het stadsbestuur ging samenzitten om het jaarlijkse toernooi in mei te organiseren.¹⁰⁴

Het milieu van de Poortersloge geeft uitdrukking aan de vorming van een elitair milieu waarvan de leden de tijd en de middelen bezaten om als distinctiestrategie in opzichtig vermaak en luxe te investeren zoals ook de adel dat traditioneel had gedaan. We weten bijv. dat Jan van Oudenaarde, een Vlaamse edelman over wiens dagelijks leven we goed gedocumenteerd zijn, zich intensief bezig hield met gokken en het bijwonen van sociale gelegenheden zoals feesten en doopplechtigheden.¹⁰⁵ Het was dit soort *social display* dat in stedelijke wetgeving als ongepast werd beschouwd voor de lagere klassen maar wel als een manier

103 M. BOONE, 'Une famille au service de l'Etat Bourguignon naissant. Roland et Jean d'Uutkerke, nobles flamands dans l'entourage de Philippe le Bon', in: *Revue du Nord*, 77 (1995), p. 233-255.

104 BROWN, 'Urban Jousts', p. 321.

105 E. THOEN, 'Het dagelijks leven van adel en ridderschap tijdens de 14de eeuw. Leefwijze en levensstandaard van Jan, heer van Oudenaarde (1373-1378)', in: M. HOEBEKE, R. CASTELAIN & E. VAN MINGROOT (red.), *Gedenkboek 750 jaar Pamelekerk - Oudenaarde*, Oudenaarde, 1985, p. 109, 112-3, 115-6. Zie ook meer algemeen M. MERSIOWSKY, 'Aspekte adligen Lebens um 1400. Frühe westfälische und rheinische Adelsrechnungen im Vergleich', in: E. WIDDER, M. MERSIOWSKY & P. JOHANEK (red.), *Vestigia monasteriensia Westfalen - Rheinland - Niederlande* (Studien zur Regionalgeschichte, 5), Bielefeld, 1995, p. 290-296.

van elitaire distinctie fungeerde. Al vanaf de dertiende eeuw had de Brugse handelaarsklasse zich duidelijk willen onderscheiden van de *manuoperarii*.¹⁰⁶ Wie met zijn handen werkte, kon geen lid worden van de Vlaamse Hanze van Londen. Tezelfdertijd werd, anders dan in de rest van Frankrijk, voor de Vlaamse edellieden handel drijven niet als ‘derogatoir’ beschouwd.¹⁰⁷ Werkelijk doordringen tot de algemeen erkende Vlaamse adel, wat finaal op het bezit van rechtsmacht was gebaseerd, konden zoals gezegd slechts enkele Brugse commerciële families. Toch werden ook net onder die absolute toplaag een elitaire levensstijl en smaak gecultiveerd.

Brugge vertoonde dan ook een uitzonderlijke vraagstructuur naar kunstproducten vanwege een rijke koopliedenklasse, een bijzonder groot aantal vreemde kooplieden en een groeiende groep van vrij welgestelde ambachtsmeesters. Blockmans en Stabel toonden aan dat de bloei van de kunsten in vijftiende-eeuws Brugge bovendien veeleer door de vraag naar luxeproducten en elitaire distinctie vanuit de stad zelf werd bepaald dan, zoals traditioneel werd aangenomen, onder impuls van het Bourgondische hof zou hebben plaatsgevonden. Zowel hovelingen, vooraanstaande clerici, Italiaanse bankiers of Brugse kooplieden en hun broederschappen en zelfs de rijkere ambachten investeerden in gelijkaardige missen met polyfone muziek, verluchte Bijbels, religieuze kunstvoorwerpen, kapellen en altaarstukken en andere panelen geschilderd door de Vlaamse meesters. Rijke poorters lazeneromans in proza, ze imiteerden de militaire adellijke cultuur tijdens de toernooien van de Witte Beer en overbluften elkaar met vrijgevigheid tijdens rijkelijke banketten en in het kader van devotie en caritatieve investeringen. Er bleven verschillen in schaal maar de culturele afstand tussen de verschillende delen van deze elite was zeker niet onoverbrugbaar. Rond het midden van de vijftiende eeuw had Brugge op dit vlak zeker evenveel te bieden als Parijs, de traditionele hoofdstad van de luxeproductie. Er ont-

106 L. GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Coutumes de la ville de Bruges*, Brussel, 1874, dl. I, p. 196-197.

107 BUYLAERT, *Eeuwen van ambitie*, p. 36-38.

stond dus een algemene eliteaire smaak waarbij het onderscheid adel-niet-adel en leken-clerici van geen belang was voor patronen van luxeconsumptie. De grote concentratie aan kapitaal en hooggeschoolde ambachtslieden in een sfeer van mobiliteit en grootstedelijkheid zorgde voor een *creative environment* van artistieke innovatie.¹⁰⁸

De financiële draagkracht van de lokale en internationale elite en het grote aanbod aan luxeproducten en artistiek talent in Brugge genereerden vormen van sociale en artistieke distinctie op een niveau van raffinement dat zeldzaam was in de rest van Noordwest-Europa. In dit alles heeft de intensieve culturele en commerciële uitwisseling met de mediterrane wereld een sleutelrol gespeeld.¹⁰⁹ De vraag van de commerciële klasse naar stedelijke ceremonieën zorgde er bovendien voor dat een groep multimediale artiesten werd aangetrokken om dat soort evenementen te regisseren. De auteur van het Gruuthusehandschrift, Jan van Hulst, waarschijnlijk ook een lid van de eliteaire broederschap van de Droogenboom, was tevens actief als acteur, regisseur en decorbouwer ter gelegenheid van stedelijke feesten, bezoeken van de vorst en processies

- 108 W. PREVENIER, 'Court and City Culture in the Low Countries from 1100 to 1530', in: E. KOOPER (red.), *Medieval Dutch Literature in its European Context*, Cambridge, 1994, p. 11-29; W. BLOCKMANS, 'The Creative Environment: Incentives to and Functions of Bruges Art Production', in: M.W. AINSWORTH (ed.), *Petrus Christus in Renaissance Bruges. An Interdisciplinary Approach*, Gent, 1995, p. 11-20; IDEM, 'The Burgundian Court and the Urban Milieu as Patrons in 15th-century Bruges', in: M. NORTH (red.), *Economic History and the Arts*, Keulen-Weimar-Wenen, 1996, p. 15-26; W. BLOCKMANS, 'The Social and Economic Context of Investment in Art in Flanders around 1400', in: M. SMEYERS & B. CARDON (red.), *Flanders in a European Perspective. Manuscript Illumination Around 1400 in Flanders and Abroad*, Leuven, 1995, p. 711-720; P. STABEL, 'For Mutual Benefit? Court and City in the Burgundian Low Countries', in: S. GUNN & A. JANSE (red.), *The Court as a Stage. England and the Low Countries in the Later Middle Ages*, Woodbridge, 2006, p. 107-117; P. STABEL, 'Organisation corporative et production d'œuvres d'art à Bruges à la fin du Moyen Âge et au début des Temps modernes', in: *Le Moyen Âge*, 113 (2007), p. 91-134; IDEM, 'Le goût pour l'Orient'. Demande cosmopolite et objets de luxe à Bruges à la fin du Moyen Âge', in: *Histoire Urbaine*, 30 (2011), p. 21-40.
- 109 M. BOONE & H. PORFYRIOU, 'Introduction', in: D. CALABI (red.), *Cities and Cultural Exchange in Europe, 1400-1700*, Cambridge, 2007, p. 227-253; M. BOONE, 'Die Mittelalterliche Stadt: Vorzeichen von Modernität, Ort des kulturellen Transfers?', in: *Pro Civitate Austriae. Informationen zur Stadtgeschichtsforschung in Österreich*, 13 (2008), p. 5-17; DE VOS, 'Brugge en de Vlaamse Primitieven'.

allerhande, en was dus zeker ook vaak in de Poortersloge aan de slag.¹¹⁰

Ook de Brugse schilder François van de Pitte werd ingezet voor het schilderwerk en de versieringen ter gelegenheid van het jaarlijkse steekspel van de Witte Beer. Zo maakte hij in 1480 een schilderij met de wapenschilden van alle 88 'forestiers' die er tot dan toe waren geweest. Hij vervulde tal van opdrachten voor het stadsbestuur, onder meer het beschilderen van kledij, het polychromeren van beelden op het stadhuis en het graveren van een zilveren beker die naar aanleiding van de doop van Filips de Schone als geschenk werd aangeboden. Er werd trouwens recent gesuggereerd Van de Pitte te identificeren met de Meester van de Sint-Lucialegende (cf. supra), die in de achtergrond van talloze altaarstukken en devotieportretten het Brugse torenlandschap, met daarin centraal de Poorterloge, heeft vereeuwigd.¹¹¹ En ook in latere eeuwen bleef de Loge functioneren als culturele en recreatieve *hot spot*. Tijdens de zestiende eeuw oefende de schermersgilde van Michiel op de benedenverdieping, terwijl vanaf 1637 (en misschien al vanaf 1590) de rederijderskamer van de H.-Geest in de Poortersloge vergaderde.¹¹² Eerder hadden de rederijders er wel al stukken opgevoerd.¹¹³

110 J. REYNAERT, '6 september 1394. Jan van Hulst en zijn gezellen treden op voor Margareta van Male. De literatuur van een stedelijke aristocratie in het Gruuthusehandschrift', in: M.A. SCHENKEVELD-VAN DER DUSSEN (red.), *Nederlandse literatuur, een geschiedenis*, Groningen, 1993, p. 81; J. OOSTERMAN, 'Jan van Hulst, Gruuthuse-dichter', in: *Literatuur*, 9 (1992), p. 231-232; en in het algemeen LECUPPREDESJARDIN, *La ville*, p. 267-270.

111 A. JANSSENS, 'De Meesters van de Lucia- en de Ursulalegende. Een poging tot identificatie', in: *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis te Brugge*, 141 (2004), p. 297-298; GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Inventaire*, dl. V, p. 479.

112 En niet vanaf haar oprichting in 1428, zoals zonder enige grond wordt beweerd door H. PLEIJ, 'Brugge: de Poortersloge. De Macht van de burger', in: W. BLOCKMANS & H. PLEIJ (red.), *Plaatsen van Herinnering. Nederland van prehistorie tot Beeldenstorm*, Amsterdam, 2007, p. 324. Zie ook A.-L. VAN BRUAENE, *Om beters wille: Rederijderskamers en de stedelijke cultuur in de Zuidelijke Nederlanden (1400-1650)*, Amsterdam, 2008, p. 42-44, 58, waaruit blijkt dat de Brugse rederijders waarschijnlijk eerder in het karmelietenklooster samenkwamen omdat ze daar een altaar in bruikleen hadden. In de loop van de zestiende en zeventiende eeuw had de Poortersloge echter veel van haar prestige verloren. Toch besloot het stadsbestuur pas in 1665 haar feestelijkheden voortaan enkel in het stadhuis te houden.

113 J.W. MULLER & L. SCHARPÉ (red.), *Spelen van Cornelis Everaert*, Leiden, 1920, p. XI, XV.

EEN LOGE OF CASINO?

Na Brugges bloeiperiode en het verdwijnen van het gezelschap van de Witte Beer bleef de Loge haar functie voor elitaire sociabiliteit dus behouden, zij het met minder grandeur dan daarvoor. Nicolaas Despars, Brugs chroniqueur uit de tweede helft van de zestiende eeuw, suggereert dat in zijn tijd nog de Poortersloge voornamelijk als speelhol functioneerde, weliswaar in een retorische vergelijking tussen het immorele gedrag van zijn tijd en de chevalereske exploitatie die de toernooivechters van de Witte Beer eertijds ten beste gaven. Hij had het over de politieke executie van Arnout Breydel, laatste forestier van het gezelschap, in 1489 en contrasteerde dit met de huidige activiteiten in het gebouw, met name *'dobbelen, tuysschen, hoerejaghen, dronckedrinken ende veel meer andere dierghelicke brooloose consten, ja meer dan abominabele ende execrable abusen, God beteret!'*¹¹⁴ Gokken was in het laatmiddeleeuwse Vlaanderen enkel geoorloofd op plaatsen waar de vorst een speciale licentie verleende en er inkomsten aan ontleende, maar in Brugge werd het ook toegelaten in de natiehuizen en in de Poortersloge.¹¹⁵ En ook hier zijn de parallellen met de mediterrane loggia's opnieuw onmiskenbaar. In sommige Toscaanse communale *loggie* werden kans-, kaart- en balspelen gedoogd, terwijl deze in andere juist werden geweerd. Dat in Firenze in 1322-25 elke vorm van spel met geldinzet uitdrukkelijk werd verboden in alle publieke en private loggia's en portieken van de stad bewijst dat het recreatieve gebruik van deze plaatsen wijd verspreid was.¹¹⁶ In Noord-Italië werden voor dit doeleinde al in de dertiende eeuw aparte paviljoenen of vrijetijd-sloggia's gebouwd. Net als de Poortersloge hadden vele van deze speelhallen een uitgesproken sociaal-exclusief karakter. Zo werd

¹¹⁴ *Cronijcke van den lande*, dl. IV, p. 433-434.

¹¹⁵ M. CARLIER & P. STABEL, 'Questions de moralité dans les villes de la Flandre au bas Moyen Âge, sexualité et activité législative urbaine', in: J.-M. CAUCHIES & E. BOUSMAR (red.), *Faire bans, edictz et status. Légiférer dans la ville médiévale*, Brussel, 2001, p. 245; K. GEERTS, *De spelende mens in de Boergondische Nederlanden*, Brugge, 1987, p. 8-10.

¹¹⁶ SEXTON, *A History*, p. 209-210. Balspelen werden over het algemeen wel geduld. De recreatieve functie van de *Loggia dei Lanzi* is treffend gedocumenteerd in Ghirlandaio's *Franciscuscyclus* in de Sassettkapel in Santa Trinità (1483-1485).

omstreeks 1276 in Treviso de *Loggia dei Cavalieri* als speelhal voor het *Collegio dei Nobili* opgetrokken, terwijl in 1314 en 1409 voor het vertier van de lagere klassen meer laagdrempelige *loggiae popolari* werden ingericht.¹¹⁷ Een ander vroeg voorbeeld van een elite vrijetijdsloggia is de *Loggia di San Basso* in Venetië die omstreeks 1282 door de stadsoverheid werd opgetrokken. Al van bij zijn creatie was het spelen van schaak er toegelaten. Diverse vijftiende-eeuwse auteurs geven aan dat de plaats gesticht was als een ontmoetingsruimte voor edelen of *ridotto di Nobili*. De *ridotto* was een gesloten club ('cercle') met een eigen statuut en bestuur dat diverse ook niet-adellijke elites samenbracht voor het gezamenlijk beleven van spel en cultuur.¹¹⁸

Waar de *ridotti* in de late middeleeuwen nog geregeld bijeenkwamen in semipublieke *loggie*, zette zich in de zestiende eeuw een privatisering door. In Mantua (ca. 1530) en Venetië (Sansovino, 1537-45) werden gesloten *loggetta's* gebouwd als ontmoetingsplaats voor de bestuurlijke elite van de stad. Deze leunen morfologisch en functioneel sterk aan bij de *casini* die vanaf de zestiende eeuw in de tuinen van de suburbane palazzi van Venetië en de villa's van de *Terraferma* als paddestoelen uit de grond schoten. In oorsprong is het *casino* een klein zomerhuis of paviljoen waar een *ridotto* in een ongedwongen sfeer bijeen kon komen voor culturele activiteiten en allerlei festiviteiten. In de loop van de vroegmoderne periode werd de term *casino* steeds vaker gebruikt om ook de ontmoetingsruimtes in de *palazzi* van het stadscentrum aan te duiden. Het moderne 'casino' ontleent zijn naam aan dit type ontspanningslokalen, waar gegokt en gespeeld werd dat het een lieve lust was. De typologische verwantschap tussen de *loggia* en het *casino* blijkt ook uit de geschiedenis van Siense *Loggia della Mercanzia*, die vanaf 1417 een zakelijke functie als kantoor en

117 SEXTON, *A History*, p. 133.

118 R. GALLO, 'La loggia e la facciata della Chiesa di S. Basso e Baldassare Longhena', in: *Atti dell'Istituto Veneto di Scienze, Lettere, ed Arti*, 117 (1958-59), p. 179-202; J. WALKER, 'Gambling and Venetian Noblemen. c. 1500-1700', in: *Past and Present*, 162 (1999), p. 28-69; E. ZUCCHETTA, *Antichi ridotti veneziani: Arte e società dal Cinquecento al Settecento*, Rome, p. 1988; SEXTON, *A History*, p. 133-134, 286-287, 307-313.

archiefdepot van de *Mercanzia* combineerde met een recreatieve functie als speelhal. In 1764 werd de bovenverdieping van de *loggia* ingericht als ontmoetingsplaats voor de *Nobile Conversazione de' Signori Uniti nel Casino di Siena*.¹¹⁹ De *casini del conversazione* verschenen vanaf de zeventiende eeuw in vele Toscaanse steden en zijn nauw verwant met de *gentlemen's clubs* in het London van de achttiende eeuw.¹²⁰

CONCLUSIE

De Poortersloge was niet de enige plaats waar sociale transacties tussen commerciële elitegroepen en edelen plaats vond. Banketten waarbij de stedelijke elites vertegenwoordigers van het hof, de vorst zelf of buitenlandse kooplieden, bankiers en diplomaten ontmoette, vonden ook plaats in het Brugse stadhuis en in private residenties en chique wijntavernes trof men eveneens rijkelijke gezelschappen aan. Ook de gildemalen van de kruisboogschuttersgilde van Sint-Joris, die soms in de herberg Ter Beurze werden gehouden, brachten vaak een vrij elitair gezelschap bijeen. Toch was het uniek in de laatmiddeleeuwse Nederlanden dat er voor deze specifieke doeleinden een dergelijk imposant gebouw als de Poortersloge werd opgetrokken. Dat gebeurde vanuit een bewuste elitaire politiek om de controle over de stedelijke ruimte te versterken in het kader van een reconfiguratie van de socio-politieke structuren aan het begin van de vijftiende eeuw. De Poortersloge stelde de Brugse elites in staat hun lokaal verankerde sociale netwerken te overstijgen, door in een afgeschermd en informele sfeer zakelijke, culturele en recreatieve uitwisselingen met de regionale adel en een internationale commerciële elite te faciliteren. Het is op dit kruispunt van de Vlaamse stedelijke industrie, de internationale commerciële stromen en het Bourgondische hofleven dat de Poortersloge

119 S. HANSEN, *Die Loggia della Mercanzia in Siena*, Worms, 1987, p. 36-37; FRIEDMAN, 'Monumental urban form', p. 336-337.

120 P. ALDO, 'Il circolo degli Uniti di Siena e i suoi statuti seicenteschi', in: G. LIBERTINI, *Raccolta Rassegna Storica dei Comuni*. Vol. 13, Frattamaggiore, 2010, p. 90-94; A. MILNE-SMITH, *London Clubland: A Cultural History of Gender and Class in Late-Victorian Britain*, Basingstoke, 2011.

functioneerde als lobby voor zakelijke overeenkomsten, als *lieu privilégié* voor culturele en sociale uitwisselingen tussen elite-groepen en als casino *avant la lettre*. Men trad er weg van het dagelijkse geharrewar van het handelskwartier binnen in een kosmopolitische en sociaal-exclusieve ruimte. Deze specifieke invulling en toe-eigening van de stedelijke ruimtelijkheid scheidt ook door in de manier waarop de stad vanaf het midden van de vijftiende eeuw in de Vlaamse (en in het bijzonder Brugse) paneelschilderkunst werd voorgesteld. Deze kunstvorm was bij uitstek het devotionele en sociale expressiemiddel van de heterogene elite die onder meer in de Poortersloge bijeenkwam. Waar de eerste generatie Vlaamse Primitieven de stad in eerste instantie als een bruisend marktcentrum voorstelde, zetten zich vanaf ca. 1450 een opmerkelijke verstilling en idealisering van de in de achtergrond van altaarstukken en devotionele portretten geschilderde stadsgezichten door. De ‘tranches de vie’ uit het dagelijkse stedelijke leven werden omgeruild voor monumentale en versteende stadsgezichten die de stad reduceerden tot een arena van politiek bestuur, architecturale wedijver en residentiële pronkzucht.¹²¹ De Brugse torenlandschappen van de Meester van de Legende van Sint-Lucia zijn hiervan een treffend voorbeeld. Deze aristocratische visie op de stad correspondeerde met een specifieke reconfiguratie van de socio-politieke structuren van de Vlaamse steden. De ‘*siècle de Bourgogne*’ paarde een explosieve uitbreiding van het Bourgondische hof (vooral vanaf 1425) aan een toenemende oligarchisering van de stedelijke samenleving. Toch mag de rol van het hof in de genese van de Poortersloge en de hieraan gelieerde evenementen zoals het Steekspel van de Witte Beer niet worden verabsoluteerd. Wel integendeel: het gebouw vormde in de eerste plaats een antwoord op de hybride trefpunten van elitaire convivialiteit, commerciële transactie en informele ontmoeting die overal in de kosmopolitische handelscentra van laatmiddeleeuws Europa werden ingericht, zoals de Iberische *lonja*, de Italiaanse handels-

121 Voor een kwantitatieve analyse van de voorstelling van de stad bij de Vlaamse Primitieven, zie DE ROCK, ‘The Image of the City Quantified’.

en vrijetijdsloggia's, de natiehuizen van vreemde kooplieden en de *guildhalls* van Engelse koopliedengilden. Dat in diverse Hanzesteden, waar een prominente hofcultuur ontbrak maar de contacten met Brugge wel zeer intens waren, reeds in de veertiende eeuw zeer sterk aan de Poortersloge gelijkende *Artushöfer* werden opgericht wijst erop dat dit type gebouw zeer sterk in het laatmiddeleeuwse Europese stedelijke commerciële milieu was geworteld.